

АД ЧАСОЎ ПЕРШАБЫТНЫХ

1917

З СІВОЙ МІНУЎШЧЫНЫ

Чалавек на тэрыторыі Беларусі пасяліўся ў сярэдзіне каменнага веку (палеаліту), прыкладна 100—40 тыс. год таму. Неандэртальцы — папярэднікі чалавека сучаснага тыпу палявалі на буйных жывёлін — маманта, шарсцістага насарога, займаліся збіральніцтвам, навучыліся здабываць агонь, будаваць жылло. У гэты час адбыўся пераход ад першабытнага чалавечага статка да радавога ладу. У канцы палеаліту чалавек рассяліўся ў асноўным па далінах вялікіх рэк. Галоўныя рысы гэтай эпохі — развіццё вытворчасці прылад працы з крэмнёвых пласцін, пашырэнне лука і прыручэнне сабакі. Развіваліся спосабы апрацоўкі косці, першабытнае мастацтва, існаваў складаны пахавальны абрад, аформілася першабытная рэлігія.

У эпоху мезаліту (9 — 5-е тысячагоддзі да н. э.) тэрыторыя Беларусі засялялася з поўдня па далінах буйных рэк. За гэты час склаўся мацярынска-радавы лад, фарміраваліся плямёны, развівалася родаплемянная ўласнасць. Асноўным гаспадарчым калектывам была радавая абшчына, у якой вытворчыя адносіны поўнаасцю супадалі з адносінамі кроўнага сваяцтва па мацярынскай лініі і былі заснаваны на калектыўнай вытворчасці, уласнасці і пэўнай роўнасці спажывання.

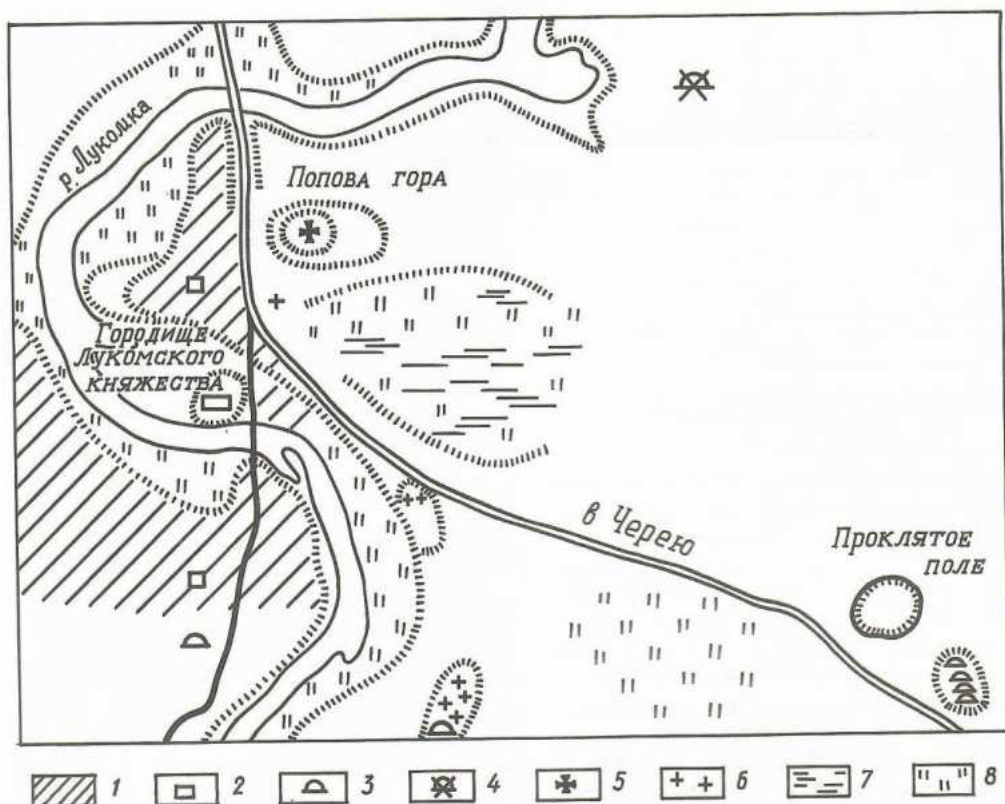
У эпоху мезаліту людзі ўжо жылі на Чашніцкай зямлі. Менавіта да гэтай

эпохі адносіцца знойдзеная ля в. Старыя Лаўкі мезалітычная стаянка ва ўрочышчы Гарадок. Яна размешчана на адлегласці 300—400 м на ПДУ ад г. Новалукомля, у бок в. Старыя Лаўкі, непадалёку ад р. Лукомкі.

Асноўнымі заняткамі насельніцтва ў той час было рыбалоўства, збіральніцтва і паляванне. Рэкі, мноства азёр з вялікай колькасцю рыбы, дрымучыя лясы з дзікімі звярамі ў іх садзейнічалі рассяленню людзей на Чашніччыне. Верагодна, што стаянкі старажытных людзей існавалі і ў іншых месцах. Аб гэтым ускосна сведчаць знойдзеныя вучнямі Іванскай і Гілянскай школ каменныя прылады працы.

Жыццё людзей было цяжкім і небяспечным. Мацярынскія абшчыны размяшчаліся ў жылых памяшканнях, побач з імі знаходзіліся свірны, ямы для захавання ежы, загоны для жывёлы.

Бронзавы век на тэрыторыі Беларусі пачаўся з 2-га тысячагоддзя да н. э. Ён характарызуецца першым вялікім падзелам працы на земляробства і жывёлагадоўлю. Асноўную ролю ў гаспадарчым і грамадскім жыцці роду і племені паступова пачалі адыгрываць мужчыны. Складваўся патрыярхат, развіццё вытворчасці абумовіла рост абмену і ўзнікнення прыватнай уласнасці. У сваім далейшым развіцці патрыярхат прывёў да маёмаснай дыферэнцыяцыі, замены радавой абшчыны сель-

План Лукомскага гарадзішча

скай, узнікнення патрыярхальнага рабства, падзелу грамадства на класы.

Жалезны век пачаўся ў VII — VI ст. да н. э., калі плямёны навучыліся здабываць жалеза і вырабляць з яго прылады працы, зброю, упрыгожванні. Галоўным заняткам нашых продкаў у гэты перыяд было земляробства. Жылі яны ў паглыбленых у зямлю будавах з канічным дахам. Пазней з'явіліся падоўжаныя шматкамерныя пабудовы слупавай канструкцыі з каменным агнішчам у кожным памяшканні.

У 2-й палове 1-га тысячагоддзя н. э. у Беларускае Падзвінне, да якога адносяцца і землі раёна, праніклі і рассяліліся крывічы.

Гэта была вялікая група ўсходніх славян, якая займала тэрыторыю верх-

няга цячэння Дняпра, Заходняй Дзвіны, Волгі, паўднёвую частку басейна Чудскага возера. На думку некаторых даследчыкаў, назва «крывічы» абазначае «блізкія паходжаннем» («па крыві»). На думку іншых вучоных, яна паходзіць ад імя легендарнага родапачынальніка Крыва ці язычніцкага першасвяшчэнніка Крыва-Крывейта, ці ўзгоркавай мясцовасці (крывізна). Працэс фарміравання крывічоў пачаўся ў 2-й палове 1-га тысячагоддзя н. э. і скончыўся ў IX ст. у выніку асіміляцыі славянскімі плямёнамі мясцовых балцкіх і заходнефінскіх плямён.

Ад полацкіх крывічоў (палачан) засталіся старажытныя археалагічныя помнікі — доўгія курганы. З канца IX — X ст. вядомы багаты пахаван-

ні. На мяжы X — XI стст. паяўляюцца круглыя курганы з пахавальным абрадам трупалажэння. Характэрная плямянная адзнака крывічоў — бранзалетападобныя драцяныя скроневыя кольцы з завязанымі канцамі і шкляныя залачоныя пацеркі. Крывічы займаліся земляробствам, жывёлагадоўляй, хатнімі промысламі. Да нашых дзён з таго далёкага перыяду захаваліся назвы вёсак Крыўкі (ад крывічы), Латыгалічы (латыгалы — адно з балцкіх плямён).

У тыя часы людзі былі бездапаможнымі перад шматлікімі з'явамі прыроды. Крывічы пакланяліся багам з дрэваў і камянёў. Яны верылі, што чалавек і пасля смерці прадаўжае жыць, таму нябожчыкаў хавалі разам з прадметаў ўжытку, зброяй і ўпрыгожваннямі. Ад тых часоў да нас дайшлі святы Масленіца, Купалле і інш.

Хрысціянства на тэрыторыю Беларусі пранікла ў X ст. Хрысціянамі былі полацкая князеўна Рагнеда Рагвалодаўна — жонка вялікага князя кіеўскага Уладзіміра Святаслававіча — і іх сын Ізяслаў Уладзіміравіч. Епіскапская кафедра ў Полацку была заснавана каля тысячага года, а ў сярэдзіне XI ст. пабудаваны Полацкі Сафійскі сабор. У XII ст. пры садзейнічання Ефрасіні Полацкай пабудавана Спаская царква Ефрасінеўскага манастыра.

На Беларусі пачынаецца пераклад і перапісванне кніг з грэчаскай мовы, летапісанне, пашыраецца пісьменнасць. Усталяванне хрысціянства ішло ў жорсткай барацьбе з язычніцтвам. Гэта адлюстравана ў беларускім фальклоры, летапісах, археалагічных помніках.

Сацыяльна-эканамічнае развіццё ўсходніх славян прывяло да ўтварэння класавага грамадства. У X — XIII стст. на тэрыторыі, заселенай крывічамі, узнікла буйное ва Усходняй Еўропе **Полацкае княства**, якое належала прадстаўнікам самастойнай дынастыі князёў. Яно размяшчалася ў басейнах Заходняй Дзвіны, Бярэзіны, Нёмана, займала тэрыторыю сучасных Віцебскай, паўночную частку Мінскай

і Магілёўскай абласцей. Зручнае геаграфічнае становішча на гандлёвых шляхах (заходнедзвінскае адгалінаванне шляху «з варагаў у грэкі» — з Балтыйскага ў Чорнае мора) спрыяла хуткаму эканамічнаму і культурнаму развіццю Полацка. Да 860-х гадоў адносяцца першыя ўпамінанні ў летапісах пра гарады крывічоў Полацк і Смаленск. Пад 863 ці 864 г. паведамляецца, што кіеўскія князі Аскольд і Дзір «воева... полочан і многа зла створіша». У 882 г. Смаленск быў узяты велізарным войскам Алега і на крывічоў накладзена даніна. Больш доўга супраціўляўся Полацк, у якім і ў X ст. быў свой незалежны князь.

Каля 980 г. будучы кіеўскі князь Уладзімір захапіў Полацк, забіў полацкага князя Рагвалода. Ён сілай узяў сабе ў жонкі яго дачку прыгожую Рагнеду. Пазней Уладзімір аддаў Полацкую зямлю сыну ад Рагнеды Ізяславу. Пасля смерці Уладзіміра ў 1015 г. Полацкае княства зноў стала незалежным. Найбольшага росквіту Полацкае княства дасягнула пры сыне Ізяслава Брачыславе.

Больш за 50 год княжыў сын Брачыслава Усяслаў, які пашырыў межы сваіх уладанняў. За розум, адвагу і знаходлівасць сучаснікі празвалі яго Чардзеям.

У тыя часы вялікае эканамічнае і палітычнае значэнне меў шлях «з варагаў у грэкі». На тэрыторыі з дрымучымі лясамі і вялізнымі балотамі водныя шляхі з Балтыйскага ў Чорнае мора ігралі значную ролю. Яны былі неабходныя і для знешнепалітычных мэт, бо Полацкае княства вяло пастаянныя войны з суседнімі княствамі.

Тэрыторыя сучаснага Чашніцкага раёна ў той перыяд уваходзіла ў склад Полацкай зямлі. Для яе развіцця шлях «з варагаў у грэкі» таксама меў вялікае значэнне. Рэкі Лукомка і Усвейка, зліваючыся, упадалі ў р. Улу — левы прыток Заходняй Дзвіны. Вярхоўе Усвейкі блізка падыходзіла да вярхоўяў Друці, якая ўпадала ў Днепр. Акрамя таго,

р. Лукомка бярэ пачатак каля вытокаў Бабра — прытока Бярэзіны, дзе мог быць старажытны волак. Гэты шлях: Балтыйскае мора — Заходняя Дзвіна — р. Ула — р. Лукомка — воз. Сялява — р. Калодніца — волак — р. Бобр — р. Бярэзіна — р. Днепр — Чорнае мора меў мясцовае значэнне, бо галоўная магістраль ішла з Заходняй Дзвіны на Днепр праз Смаленск. Але ён меў вялізнае значэнне для эканамічнага развіцця тэрыторыі, рассялення тут людзей. Аб гандлёвым шляху, які тут праходзіў, напамінаюць скарбы, знойдзеныя ля в. Стражавічы, дзе захаваліся залаты і сярэбраныя рэчы, арабскія і заходнееўрапейскія манеты.

Як сведчыць беларускі археолаг Г. В. Штыхаў, «немногие городища относятся к IX — началу X веков (Полоцк, Витебск, Лукомль, Браслав)». (Штыхаў Г. В. Города Полоцкой земли (IX—XIII стст.). Мн., 1978. С. 8).

Тэрыторыя Чашніччыны мае самую адметную, толькі для яе характэрную рысу сівой мінуўшчыны — на ёй у старажытнасці мясціліся два ўдзельныя княствы — Лукомскае і Чарэйскае (гл. асобныя артыкулы).

Археалагічныя помнікі на тэрыторыі раёна

Да археалагічных помнікаў адносяцца стаянкі, гарадзішчы, селішчы, курганы і курганныя могілнікі, каменныя крыжы, манетна-рэчавыя скарбы. На тэрыторыі раёна маюцца 44 археалагічныя помнікі, у тым ліку 16 — рэспубліканскага значэння.

Цікавымі з'яўляюцца гарадзішчы, селішчы, курганы і курганныя могілнікі ля в. Лукомль. Комплекс археалагічных помнікаў у 1886 г. даследаваў Е. Р. Раманаў, у 1930 г. — А. Дз. Каваленя, у 1956 г. — Л. В. Аляксееў, у 1966—1969, 1971, 1973—1974 гг. — Г. В. Штыхаў і інш.

У раёне гарадзішчы знаходзяцца ля вёсак Малая Вядрэнь Акцябрскага сель-

савета, Чорная Лаза — Латыгаліцкага сельсавета, Ясяноўкі — Новазаранскага сельсавета, Гара — Чарэйскага сельсавета. Усе яны адносяцца да V ст. да н. э. — V ст. н. э. У в. Лукомль ёсць гарадзішча старажытнага горада, якое адносіцца да эпохі ранняга жалезнага веку і ранняга феадалізму.

Акрамя гэтага, гарадзішчы знойдзены ля вёсак Грынькі Кругліцкага сельсавета, Рудніца — Лукомскага сельсавета і Дварэц — Празямлянскага сельсавета.

Знойдзены 2 селішчы ў в. Лукомль і ля в. Падрэзы Іванскага сельсавета.

Курганы і курганныя могілнікі знаходзяцца ля вёсак Антаполле, Рыжанкі і Слабодка Антапольскага сельсавета, Іванск і Трылесіна — Іванскага сельсавета, Аўсянікі і Грынькі — Кругліцкага сельсавета, Чорная Лаза — Латыгаліцкага сельсавета, Лукомль, Слабодка і Старыя Лаўкі — Лукомскага сельсавета, Гогалеўка, Сіманавічы і Стаўбцы — Новазаранскага сельсавета, Закур'е і Пачаевічы — Пачаевіцкага сельсавета, Бор, Васькаўшчына, Дварэц, Запруджаны — Празямлянскага сельсавета, Гара — Чарэйскага сельсавета.

Каменныя крыжы знойдзены ля вёсак Малая Вядрэнь Акцябрскага сельсавета, Гілі і Кажары — Пачаевіцкага сельсавета і в. Гара — Чарэйскага сельсавета.

Старажытная стаянка. На Пд ад в. Старыя Лаўкі на мысе левага берага Лукомкі ў 1930 г. А. Дз. Каваленя выявіў стаянку Гарадок, якую ў 1967 г. даследаваў І. М. Ціханенкаў і ў 1981 г. абследаваў Э. А. Зайкоўскі. Было раскапана 200 м² плошчы. Культурны пласт з светла-жоўтага зярністага пяску і цёмна-карычневага пясчанага супеску. Знойдзены крамянёвыя мікралітычныя скрабкі, наканечнікі стрэл, разцы, нажы і ножападобныя пласціны, укладышы, трапецападобныя прылады працы. Выяўлены 6 агнішчаў у выглядзе паглыбленых на 0,3—0,5 м у мацярык ям, запоўненых попельна-вугальнай масай. Кераміка двух відаў: порыстая, дрэнна

абпаленая з раслінным дамешкам у гліне і добра абпаленая з дамешкам кварцу і буйназярністага пяску ў гліне.

Сярод мезалітычных стаянак беларускай поўначы стаянка Гарадок адна з нешматлікіх, якая захавала культурны пласт. Яна займае вельмі важнае становішча ў характарыстыцы паўночна-беларускага мезаліту.

Знойдзеныя тут неалітычныя прылады працы і фрагменты порыстых пасудзін характэрны для нарвенскай культуры, а рэчы — для верхнедняпроўскай культуры. Нарвенская культура з'яўляецца культурай неалітычных плямён, якія ў 4—3-м тысячагоддзях да н. э. насялялі тэрыторыі паўднёва-ўсходняй Прыбалтыкі і паўночнай Беларусі. Мае некалькі лакальных варыянтаў.

Насельніцтва займалася паляваннем, рыбалоўствам, збіральніцтвам, жыло на паселішчах па берагах невялікіх рэк і азёр, ужывала рагавыя і касцяныя прылады працы, бурштынавыя ўпрыгожванні, вырабляла порыстую кераміку. У сярэдзіне 3-га тысячагоддзя да н. э. частка плямён нарвенскай культуры змяшалася з плямёнамі культуры тыповай грабенчата-ямачнай керамікі.

Да паняцця «верхнедняпроўская культура» адносіцца культура неалітычных плямён, якія ў 4—3-м тысячагоддзях да н. э. насялялі тэрыторыю паўднёва-ўсходняй Беларусі ў басейне Дняпра на паўднёвым усходзе ад вусцяў Бярэзіны і Іпуці.

Насельніцтва жыло на паселішчах у наземных жыллах з агнішчамі ў сярэдзіне, вырабляла крамянёвыя прылады працы і зброю: скрапкі, скобы, нажы, кароткія авальныя сякеры і цёслы, лісцападобныя і ромбападобныя наканечнікі стрэл, вастродонныя гаршкі з высокімі цыліндрычнымі сценкамі, упрыгожаныя грабенчатымі адбіткамі, лапчастымі і накольчатымі ўзорамі. Плямёны верхнедняпроўскай культуры займаліся паляваннем і рыбалоўствам. Грамадскі лад — матрыярхат.

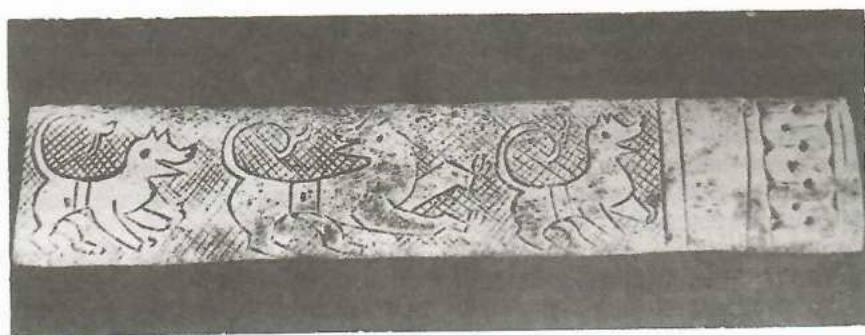
Гарадзішчы. Гарадзішча — рэшткі старажытнага ўмацаванага паселішча, феадальнай сядзібы — замка ці горада. Звычайна ўяўляе пляцоўку на ўзгорку або на мысе, ахаваную прыроднымі перашкодамі (рака, возера, яр, балота) і ўмацаваную равамі, землянымі валамі або сценамі.

Гара. За 2 км на ПнЗ ад в. Гара, злева ад воз. Чарэйскае, гарадзішча, мясцовая назва Гара. Пляцоўка памерам 29×24 м, выцягнута з поўначы на поўдзень, вышыня над наваколлем каля 7 м. У шурфах выяўлены культурны пласт 0,5 м. Раскопкі не праводзіліся.

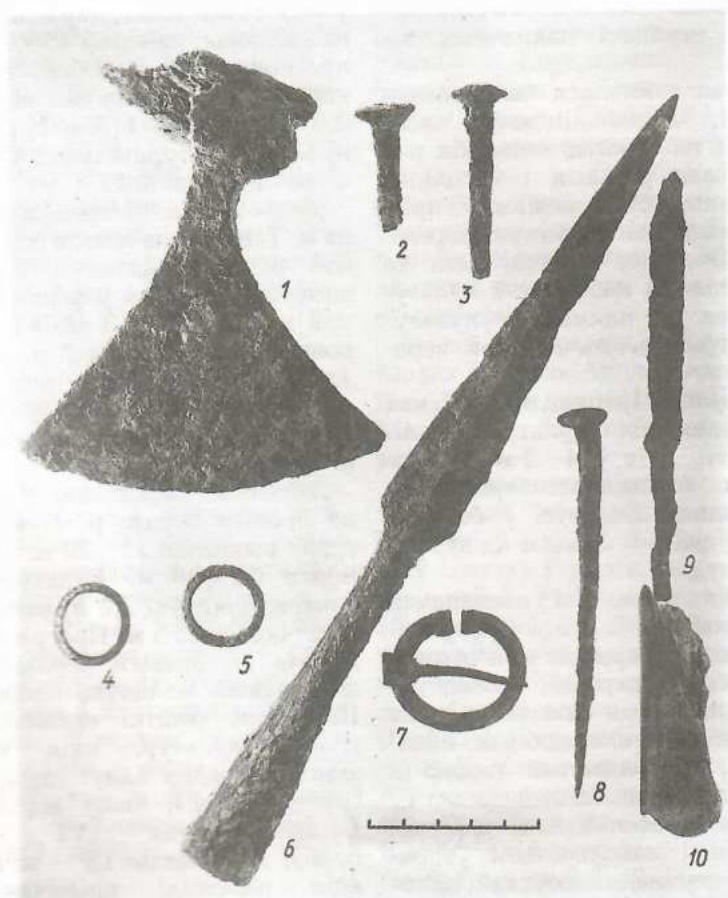
Грынькі. За 2 км на Пд ад в. Грынькі ў забалочанай пойме ручая, які ўпадае ў воз. Міглёўскае, гарадзішча. Пляцоўка авальная, памерам 45×33 м, вышыня над поймай 16 м. З боку поля (паўночнага) прасочваецца вал вышыняй 0,7—0,8 м, шырынёй 6,5 м. У агаленнях выяўлены культурны пласт 0,4 м. Раскопкі не праводзіліся.

Дварэц. У в. Дварэц, злева ад дарогі на в. Тараскі, на левым беразе безназоўнай рэчкі гарадзішча. Яго пляцоўка памерам 45×39 м узвышаецца над поймай на 10—12 м. З ПнЗ і З умацавана ровам глыбінёй каля 7 м, шырынёй каля 20 м, з ПнУ і Пн — забалочаная пойма рэчкі. У агаленнях прасочаны культурны пласт, рэшткі керамікі. Раскопкі не праводзіліся.

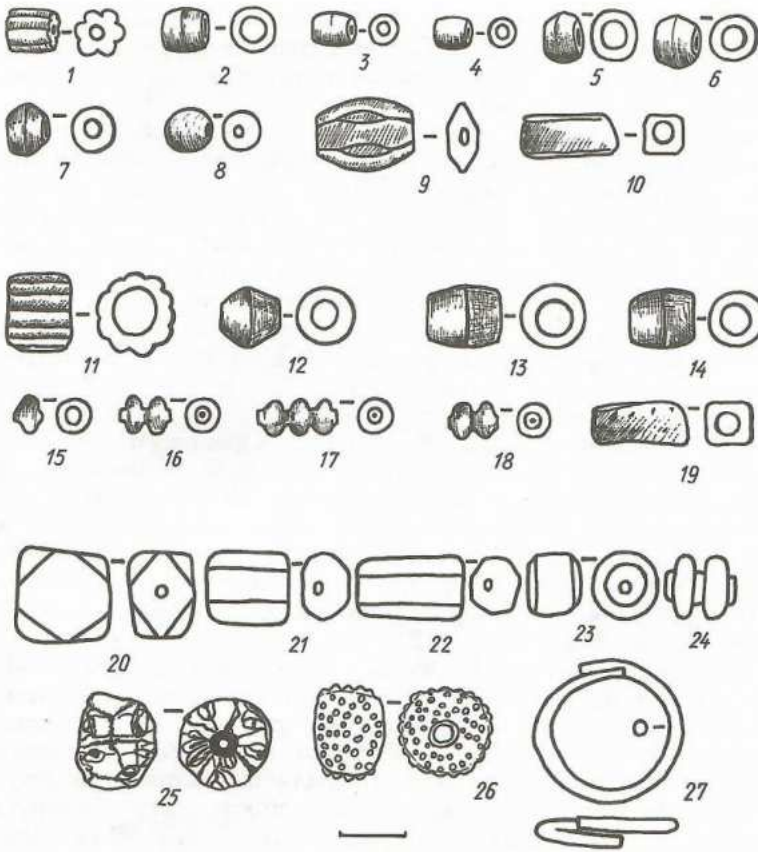
Лукомль. Гарадзішча ў в. Лукомль, на правым беразе р. Лукомка, на пагорку вышыняй 15—20 м. Пляцоўка памерам 63×36 м. Культурны пласт у цэнтры пляцоўкі 2,2 м, каля паўночнага краю больш за 5 м. Пры раскопках гарадзішча на правым беразе р. Лукомкі даследавана пляцоўка плошчай 704 м^2 . Выяўлены рэшткі некалькіх археалагічных культур, якія храналагічна змяняюць адна адну: днепра-дзвінскай (рубеж н. э.), тыпу верхняга пласта Банцараўшчыны (VI—VIII стст. н. э.), матэрыялы IX — пачатку X ст., якія належалі крывічам, магутны культурны пласт XI—XIII стст. з вялікай колькасцю знаходак, верхні

Касцяная пласціна з выявамі звяроў, знойдзеная на гарадзішчы Лукомль

Вырабы з жалеза, знойдзеныя на гарадзішчы Лукомль

Сланцавыя прасліцы і жаночыя ўпрыгожванні з гарадзішча Лукомль

пласт перыяду Вялікага княства Літоўскага.

Сярод знаходак вырабы з жалеза — сашнікі, сярпы, косы, наканечнікі стрэл, ключы ад замкоў і інш. Знойдзены бранзалеты, розныя жаночыя ўпрыгожванні, зробленыя з каляровых металаў, а таксама вырабы з косці — грабяні, праколкі, накладкі, з каменя — сланцавыя прасліцы (прасліца, праселка, прасельца: грузік — гліняны або каменны з круглай адтулінай у цэнтры, які надзяваўся на верацяно, каб павялічыць інерцыю яго вярчальнага руху), тачыльныя брускі. Былі вырабы са шкла — бранзалеты, каралі. Да рэдкіх знаходак належыць касцяная шахматная фігурка чалавека, касцяная

пластінка з выявамі звяроў, залатая ажурная пацерка. Гарадзішча было месцам старажытнага г. Лукомля.

Матэрыялы раскопак захоўваюцца ў Нацыянальным музеі Рэспублікі Беларусь.

Малая Вядрэнь. За 2 км на ПнУ ад в. Малая Вядрэнь, сярод балот, на паўночным беразе возера і беразе ручая гарадзішча часоў ранняга жалезнага веку (V ст. да н. э. — V ст. н. э.). Мясцовая назва Гарадок, Царкавішча. Пляцоўка авальная, вышыняй 15–18 м, памерам 54×30 м, шырынёй 1,5–2 м. З Пд боку ўваход на гарадзішча шырынёй 1,2 м. У цэнтральнай частцы пляцоўкі захаваліся рэшткі фундамента царквы (памер 22×12 м). Захаваліся 2 каменныя кры-

жы і пліта з надпісам «XIX век». Вядома з 1873 г. Раскопкі не праводзіліся.

Рудніца. За 0,2 км на З ад в. Рудніца, на левым беразе безназоўнага ручая, які ўпадае ў Лукомку, на высокім мысе гарадзішча, мясцовая назва Царкоўка. Пляцоўка авальная, памерам 20×38 м, выцягнута з Пн на Пд. З Пд — ПдУ бакоў прасочаны вал вышыняй 0,5—0,7 м, шырынёй 3 м, побач роў глыбінёй 0,3 м, шырынёй 2 м. Уваход на гарадзішча ў Пд частцы. З Пн боку пляцоўка моцна аплыла. Раней тут была царква, ад якой захаваўся фундамент, цяпер гарадзішча занята могілкамі. Вядома з 1873 г. Раскопкі не праводзіліся.

Чорная Лаза. Гарадзішча ля в. Чорная Лаза. Пляцоўка 50×60 м.

Ясяноўка. За 3,2 км на З ад в. Ясяноўка, у лесе, на беразе безназоўнай рэчкі, на Пд схіле ўзвышша гарадзішча часоў ранняга жалезнага веку. Мясцовая назва Лісіная Гара. Пляцоўка роўная, памерам 42×49 м, выцягнута з захаду на ўсход, здзірванелая.

Вышыня з Пн, У і З бакоў 15—18 м, з Пд каля 30 м над поймай рэчкі. Схілы стромкія (45°). З Пд боку абмежавана забалочанай поймай, з астатніх умацавана ровам глыбінёй 5—7 м, шырынёй 10—12 м, валам вышыняй 2,5—3 м, шырынёй 5 м. З заходняга боку на схіле гарадзішча прасочаны выступ шырынёй 3,5 м. Ён знаходзіцца ніжэй за пляцоўку ў заходняй частцы на 6 м, у Пн — З — на 8 м. Верагодна, гэта быў уваход на гарадзішча. Культурны пласт больш за 0,7 м. Раскопкі не праводзіліся.

Селішчы. Лукомль. Селішча 1 знаходзіцца на Пн ад гарадзішча на тэрыторыі школьнага двара. У 1969—1970 гг. Г. В. Штыхаў даследаваў плошчу ў 588 м^2 . Выяўлены рэшткі селішчаў V—VIII стст. і часоў Полацкага княства IX—XIII стст. Даследавана паўзямлянкавае жылло XV ст. Знойдзены 2 бронзавыя крыжы і шмат глінянага посуду. Да ранняга феадалізму належаць жалезныя наканечнікі стрэл, ключы, крыцы, шклянныя па-

церкі і бранзалеты, сланцавыя прасліцы, бронзавыя трапецападобныя падвескі, гліняныя тыглі для плаўкі каляровых металаў.

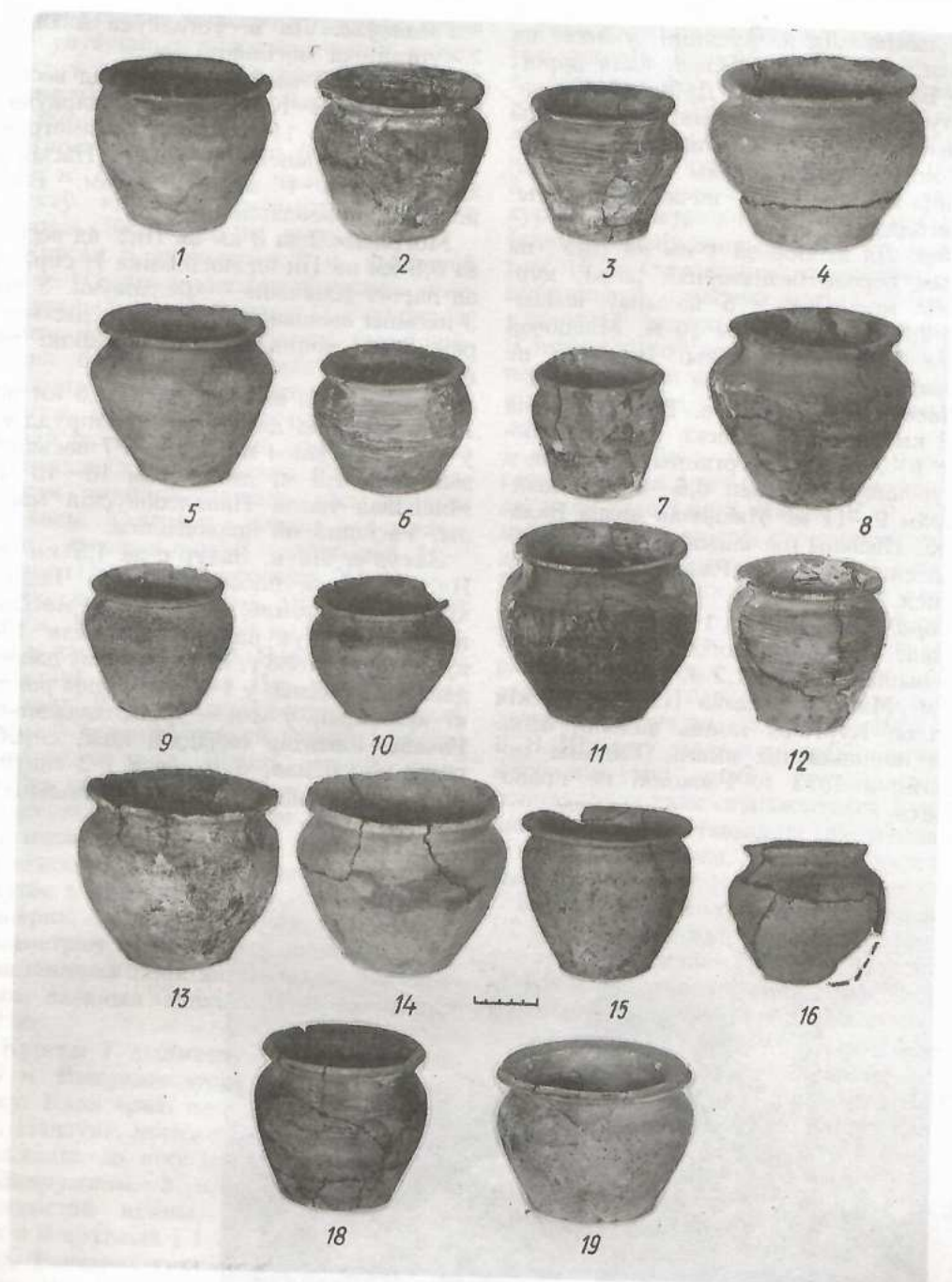
Селішча 2 на левым беразе р. Лукомкі, насупраць гарадзішча, займала некалькі гектараў. У 1973—1974 гг. даследавана Г. В. Штыхавым. Знойдзены матэрыялы XI—XIII стст.: гліняны посуд, жалезныя і касцяныя вырабы, каменная форма для адліўкі жаночых упрыгожванняў.

Падрэзы. За 0,2 км на З ад в. Падрэзы, на правым беразе р. Ула, на пагорку селішча вышыняй 10 м. Мясцовыя назвы Валатоўка, Французскі курган. З Пд і ПдУ абмежавана поплавам, з З — ракой. Памер 43×25 м. Пры зачыстцы ПнЗ краю пляцоўкі селішча знойдзены рэшткі ляпных гаршкоў, падпраўленых на ганчарным крузе. Тут жа абпаленыя камяні (верагодна, агнішча). Датуюцца X ст.

Курганы і курганныя могілнікі. Курганы — гэта насыпы над старажытнымі магіламі, дзе хавалі нябожчыкаў. У курганах з рэшткамі памерлых знаходзяць прадметы хатняга ўжытку, упрыгожванні, зброю. На Беларусі курганы ўзніклі на мяжы 3—2-га тысячагоддзяў да н. э. У народзе іх называюць валатоўкамі, капцамі, часам шведскімі або французскімі магіламі.

Курганы і курганныя могілнікі пачалі выяўляцца і даследавацца ў XIX ст. Так, Е. Р. Раманаў у 1888 г. раскапаў адзін з курганоў, размешчаных у два рады на ўскрайку Праклятага поля ля Лукомля. У XX ст. абследавалі ў раёне курганы і курганныя могілнікі Л. В. Аляксееў (1956 г.), Т. С. Бубенька (1981 г.), Э. М. Зайкоўскі (1981 г.), А. Дз. Каваленя (1930 г.), В. Б. Караткевіч (1971 г.), А. П. Сухамлінава-Марозава (1954 г.), М. М. Чарняўскі (1956 г.), Г. В. Штыхаў (1966—1969, 1971, 1973—1974 гг.).

Антаполле. Ля в. Антаполле за 0,1 км на ПнЗ, каля малочнай фермы, курган вышыняй 1,3 м, дыяметрам 12 м.

Гліняны посуд з раскопак селішча ля Лукомля

Аўсянікі. Ля в. Аўсянікі, у лесе, на беразе воз. Старасельскае, каля дарогі ў в. Бельнякі, курган. Да нядаўняга часу тут быў могільнік, які меў насыпы дыяметрам 10—15 м, вышыняй 1,5—3 м. На могільніку пахаваны крывічы. Дагэтуцца канцом 1-га — пачаткам 2-га тысячагоддзя н. э.

Бор. Ля в. Бор за 1 км на ПнУ, на левым беразе безназоўнай рэчкі, курганны могільнік з 5 насыпаў вышыняй 2,5 м, дыяметрам 10 м. Мясцовая назва Шведскія магілы. Раскопкі не праводзіліся.

Васькаўшчына. Ля в. Васькаўшчына за 2 км на ПдЗ ад вёскі, на левым беразе р. Ульянка, курганны могільнік з 8 курганоў вышыняй 0,6—3,6 м, дыяметрам 9—11 м. Мясцовая назва Вала-тоўкі. Насыпы пясчаныя, некаторыя абкладзены валунамі. Раскопкі не праводзіліся.

Гара. Ля в. Гара за 1 км на Пд, на могілках, курганны могільнік з 6 насыпаў вышыняй 0,6—1,2 м, дыяметрам 8—12 м. Мясцовая назва Напалеонаўскія магілы. Курганы моцна аплылі, асобныя пашкоджаны ямамі. Вядомы могільнік з 1873 г. Раскопкі не праводзіліся.

Гогалеўка. Ля в. Гогалеўка маюцца 2 курганны могільнікі.

Могільнік 1 за 3,5 км на У ад вёскі, абапал дарогі Кашчына — Фёдараўка, у лесе. У ім 11 курганоў дыяметрам 6—12 м, вышыняй 0,9—2,3 м. Насыпы здзірванелыя і зараслі лесам. Раскопкі не праводзіліся.

Могільнік 2 за 3 км на ПнУ ад вёскі, за 0,6 км на Пн ад могільніка 1, справа ад дарогі Кашчына — Фёдараўка. У ім 3 насыпы вышыняй 0,3—0,6 м, дыяметрам 8 м, моцна аплылі. Раскопкі не праводзіліся.

Грынькі. Ля в. Грынькі за 2,5 км на ПнУ, злева ад дарогі на в. Запруддзе, у лесе, курганны могільнік з 7 насыпаў вышыняй 1,3 м, дыяметрам 10—13 м. Мясцовая назва Напалеонаўскія магілы. Раскопкі не праводзіліся.

Закур'е. Ля в. Закур'е за 1,5 км на ПдЗ ад вёскі, побач з шашою Чашнікі — Новалукомль, курганны могільнік. Раней тут налічвалася каля 100 курганоў. У 1888 г. Е. Р. Раманаў даследаваў 3 курганы: у 1-м знойдзены рэшткі крэмацыі, у 2-м — трупалажэнне. Рэчавы інвентар складалі нож, сярэбраны пярсцёнак, 5 пацерак і 2 завушніцы (напэўна, скроневыя кольца).

Курганны могільнік ля вёскі Закур'е

У 3-м кургане знойдзена трупаспаленне і 6 упушчаных у насып позніх касцякоў, з якіх адзін дзіцячы, астатнія дарослыя. Да нашага часу захавалася 19 курганоў.

Курган 4 дыяметрам 6 м, вышыняй 1,05 м. На мацерыку знойдзены 12 кавалкаў кругавой керамікі. Мацярык цвёрды. Пахаванне не выяўлена.

Курган 5 дыяметрам 8 м, вышыняй 1,6 м. На гарызонце ляжаў касцяк, арыентаваны на З. Нябожчык (1,7 м) пакладзены на спіну. У вобласці таза знойдзена бронзавая спражка з адбіткам тканіны, моцна спрацаваны сланцавы брусок, жалезны нож з рэшткамі драўлянай ручкі, бронзавае паясное кальцо і калачападобнае крэсіва. Сякера з адбіткам тканіны ляжала пад правым каленам. Каля ног і чэрапа — 4 жалезныя каваныя цвікі даўжынёй 11—12 см. Пахаванне датуецца XI ст.

Курган 6 дыяметрам 10 м, вышыняй 1,6 м. На глыбіні 1,3 м, на падсыпцы 0,3 м касцяк (1,55 м). Нябожчык ляжаў на спіне галавой на Пн, кісці рук на жываце. У насыпе знойдзена 5 кавалкаў ляпной керамікі трэцяй чвэрці 1-га тысячагоддзя н. э. Відаць, курган узводзіўся на месцы паселішча, культурны пласт якога дакладна не прасочваўся. Да пахавання адносяцца невялікі нож, бронзавае кальцо дыяметрам 1 см, сагнутае з дроту, сердалікавая 8-гранная пацерка, 4 шклянныя залачоныя пацеркі дыяметрам 10 мм, каменная цыліндрычная пацерка такіх жа памераў, 2 жалезныя каваныя цвікі. Дата пахавання XI ст.

Курган 7 дыяметрам 3 м, вышыняй 0,7 м. Выглядае зусім малым у могільніку. Каля краю насыпу ляжала галёнка. Напэўна, косць выпадковая і курган адносіцца да ліку парожніх.

Запружаны. У в. Запружаны, каля балочыстай нізіны, курганны могільнік з 6 круглых і 1 падоўжанага курганоў. Вышыня круглых 2,5—4 м, дыяметр 10—15 м. Падоўжаны шырынёй 12 м, вышыняй 2,5 м, даўжынёй 30 м. Раскопкі не праводзіліся.

Іванск. Ля былой в. Палітадзел (злілася з в. Іванск), за 1,5 км на ПдУ ад вёскі, ва ўрочышчы Барок, злева ад дарогі ў в. Трылесіна, у невялікім ляску на левым беразе р. Ула курганны могільнік з 9 курганоў вышыняй 0,6—2 м, дыяметрам 6—8 м. Самы вялікі курган дыяметрам 15 м. Паміж насыпаў ёсць 1 жалнік вышыняй 0,6 м, дыяметрам 10 м (пераходнае пахаванне — ад курганоў да сучасных магіл). З Пн абкладзены пяццю вялікімі камянямі. З іншых бакоў захаваліся сляды камянёў. Мясцовая назва курганнага могільніка Валатоўкі. Раскопкі не праводзіліся.

Лукомль. Ля в. Лукомль за 0,9 км ад гарадзішча ва ўрочышчы Праклятае поле, каля дарогі на в. Чарэя, Е. Р. Раманаў знайшоў і апісаў курганную групу, дзе 6 курганоў размяшчаліся ў 2 рады. Е. Р. Раманаў раскапаў 1 курган у верхнім радзе, 2-гі — з краю. Знойдзены трупалажэнні з вялікай колькасцю рэчаў, сярод якіх сякера-чакан, наканечнікі дзідаў, берасцянае вядро з жалезнымі абручамі. У 1966—1967 гг. Г. В. Штыхаў даследаваў гэты курганны могільнік, які можна разглядаць як рэшткі некропаля старажытнага Лукомля. На грэбні ўзвышша даследаваны 3 курганы. Дарэчы, у 1970 г. курганы былі адноўлены.

Курган 2 дыяметрам 10 м, вышыняй 1,2 м. Насып са жвіру. У насыпе ўпускное трупалажэнне (180 см). На глыбіні 1,2 м ад вяршыні знойдзены касцяк мужчыны ўзростам 25 год. Вакол касцяка 11 каваных цвікоў. Каля правага пляча жалезны наканечнік дзіды, каля правага калена — невялікая жалезная баявая сякера. Яе ручка спарухнела, аднак у правушыне захавалася частка, дзе быў жалезны кручок для падвешвання сякеры, відаць, да пояса. Паміж каленямі знойдзена бронзавая падковападобная фібула, на ўзроўні таза з абодвух бакоў па аднаму бронзаваму кальцу, арнаментаванаму кружкам. Каля кісці левай рукі — невялікі жалезны нож, ад якога акрамя ляза захава-

лася касцяное дзяржанне. На ім награвіраваны княжацкі знак — трызубец. Па чэрапе з гэтага курганнага могільніка кандыдат гістарычных навук І. У. Чаквін зрабіў рэканструкцыю твару дружныка-палачаніна, а скульптар Я. П. Яшэнка выканаў яго скульптурную выяву.

Курган 3 дыяметрам 10 м, вышынёй звыш за 2 м. Здавалася, курган добра захаваўся і не пашкоджаны. Іншае выявілася пры раскопках. У вяршыні знойдзены асобныя косці чалавека. На глыбіні 1,5 м выяўлены дзве кучы чалавечых касцей і 15 чарапоў. Напэўна, у старажытным кургане намнога пазней былі закапаны забітыя ў час вайны жыхары Лукомля.

Курган 4. У насыпе знойдзены перамешаныя косці чалавека і каваны цвік. Курган раней быў перарэзаны траншэям.

У 1888 г. Е. Р. Раманаў адзначыў яшчэ 2 курганы ў ваколіцах Лукомля.

Курган 1 — за 1 км на Пн ад апісанага курганнага могільніка на сядзібе селяніна, другі — самы вялікі ў Лукомлі — на такой жа адлегласці на З. Першы з гэтых курганоў захаваўся да 1956 г. і быў скапаны.

Курган 2. Вялікі курган-«валатоўка» захаваўся да нашага часу каля сучасных могілак, на правым беразе Лукомкі. Ён правільнай паўсферычнай формы. Дыяметр 20 м, вышыня звыш 4 м. Не даследаваўся.

У 1966 г. знойдзены яшчэ адзін курган-«валатоўка» сярод хмызняку на левым беразе Лукомкі. Знойдзена ляпная і кругавая кераміка, на глыбіні 0,5 м — шыфернае прасліца. У кургане на розных узроўнях выяўлена некалькі шкідатаў.

Пачаевічы. Ля в. Пачаевічы за 0,5 км на Пд курганны могільнік з 7 курганоў вышынёй 0,9—2,65 м, дыяметрам 4—15 м. Насыпы пясчаныя, здзірванелыя. Раскопкі не праводзіліся.

Рыжанкі. Ля в. Рыжанкі 2 курганныя могільнікі.

Могільнік 1 знаходзіцца за 2,5 км на ПнУ ад вёскі, на правым беразе р. Усвейка, у лесе, ва ўрочышчы Бор. 2 насыпы вышынёй 2,1 м, дыяметрам 10 і 12 м. Курганы добра захаваліся, зараслі лесам, каля іх асновы прасочаны раўкі глыбінёй 0,5 м. Раскопкі не праводзіліся.

Могільнік 2. Мясцовая назва Французскія, ці Напалеонаўскія, магілы. Знаходзіцца за 2,5 км на Пн ад вёскі, у лесе, ва ўрочышчы Воранава, на правым беразе р. Усвейка. 3 насыпы вышынёй 2,5 м, дыяметрам 10—12 м. Курганы пашкоджаны ямамі, зараслі лесам. Раскопкі не праводзіліся.

Сіманавічы. Ля в. Сіманавічы курганны могільнік і курган.

Мясцовая назва могільніка Валатоўкі. Размешчаны за 1 км на З ад вёскі, на ўскрайку лесу, абাপал дарогі на в. Стаўбцы, ва ўрочышчы Валатоўкі. 6 насыпаў вышынёй 0,5—1,5 м, дыяметрам каля 15 м. Захаванасць добрая, за выключэннем 2 курганоў. Раскопкі не праводзіліся.

Курган за 2,5 км на З ад вёскі, у лесе, злева ад дарогі на в. Стаўбцы. Вышыня 1,3 м, дыяметр 10 м. Добра захаваўся, зарос лесам, вакол яго асновы прасочаны невялікія равокі глыбінёй 0,3 м.

Слабодка. 3 курганныя могільнікі з агульнай колькасцю 143 курганы, размешчаны ля в. Слабодка Лукомскага сельсавета, за 5—7 км ад Лукомля. Выявіў у 1976 г. і даследаваў насыпы ў 1967, 1969 і 1971 гг. Г. В. Штыхаў.

Першы курганны могільнік за 1,5 км на З ад вёскі. Налічвае 105 круглых у плане насыпаў вышынёй 0,5—2,5 м. Адзін курган вызначаўся вялікімі памерамі і дасягаў у вышыню 3 м. Курганы знаходзяцца на паўночным узвышаным беразе воз. Лукомскае, цягнуцца паласой на 400 м уздоўж берага і называюцца валатоўкамі.

Курган 1 дыяметрам 8 м, вышынёй 0,9 м. Знойдзены перамешаныя косці, побач абвугленае бярвяно. У кучцы выяўлены 4 двайныя лімонападобныя жоўтыя пацеркі, адна лімонка трайная,

адна адзінарная, абломак днішча ад ганчарнага гаршка з лінейным арнамен-там. Трупаспаленне адбылося на месцы ў Х ст.

Курган 2 дыяметрам 3 м, вышыняй 0,8 м. Насыпаны з культурнага слоя, у якім сустракаецца ляпная кераміка з тоўстымі сценкамі (таўшчыня да 1 см). Адзін чарапок з расчэсамі.

Курган 3 дыяметрам 7 м, вышыняй 0,7 м. Збоку насыпу пад дзірваном на глыбіні 0,3 м раскапана 6 гаршкоў. Яны знаходзіліся на абпаленым грун-це, 2 стаялі горлам уверх, астатнія ляжалі бокам. У гаршках рэшткі пале-ных касцей. Косці знаходзіліся і ў вопелавугальнай пляме пад гаршкамі. Знойдзена скроневае кальцо авальнай формы з бронзавага дроту са свабод-нымі канцамі, якія крыху заходзяць адзін на адзін. Асаблівую цікавасць уяўляюць 1 ляпы, 5 кругавых гаршкоў, фактура ўсіх іх падобная. Дата ўзнік-нення кургана — Х ст.

Курган 4 дыяметрам 7 м, вышыняй 0,8 м. Пад насыпам збоку на глыбіні 0,4 м знойдзены разбіты кругавы гар-шчок з чырвонай гліны. Каля гаршка асобныя спаленыя косці.

Курган 5 дыяметрам 10 м, вышыняй 1,8 м. Пад насыпам знойдзены рэшткі жалезнага нажа.

Курган 6 дыяметрам 7 м, вышыняй 0,7 м. Насыпаны з гліны. У ім знойдзе-ны кавалак кругавога гаршка з ліней-ным арнаментам і буйныя вуглі.

Курган 7 дыяметрам 7 м, вышыняй 0,7 м. Насыпаны з гліны. У ім зной-дзены кавалак ад ляпнога посуду і не-кальцыяніраваныя косці чалавека. Збо-ку насыпу на грунце раздаўлены круга-вы гаршчок, побач абломак шкляной па-серкі чорнага колеру і рэшткі нажа. Пад гаршчком выяўлена невялікая ямка з трупаспаленнем. Адносіцца да канца Х і пачатку ХІ ст.

Курган 8 дыяметрам 7 м, вышыняй 0,75 м. Курган пусты.

Курган 9 круглы, паўсферычны, дыя-метрам 19 м, вышыняй звыш 3 м. На глыбіні 0,5 м у Пн частцы знойдзена

20 абломкаў керамікі. У насыпе кур-гана неаднаразова выяўлена ляпная ке-раміка слоікавай формы, якая мае ад-носіны да паселішча. Напэўна, тут зна-ходзілася першапачатковае збудаванне, звязанае з паселішчам трэцяй чвэрці 1-га тысячагоддзя н. э.

Курган 10 вышыняй 1 м, дыяметрам 7 м. У насыпе знойдзены 4 ляпныя ча-рапкі, адзін з расчэсамі. Знойдзены абломкі кругавога посуду з лінейным арнаментам.

Курган 11 вышыняй 0,7 м, дыяметрам 6 м. У пахаванні 1 — абломкі ад двух гаршкоў, у пахаванні 2 — кавалкі ад-наго гаршка. У кургане знаходзіўся другі гаршчок канца Х — пачатку ХІ ст. Яго тулава ўпрыгожана арна-ментам, падобным на хвалісты.

Курган 12 вышыняй 0,6 м, дыяметрам 5 м. Знойдзены жалезны нож з патоў-шчанай спінкай і 7 абломкаў кругавога посуду ХІ ст.

У курганным могільніку большасць трупаспаленняў (курганы 1, 3, 4, 9), асобныя пахаванні — трупапалажэнні на гарызонце (курган 10). Гэта адзін з курганных могільнікаў тых часоў, калі адбываўся пераход ад крэмацыі да тру-папалажэння.

Курганы з трупапалажэннямі ХІ — ХІІ стст.

Слабодка II. Складаецца з 8 курга-ноў. У 1974 г. Г. В. Штыхавым тут бы-лі даследаваны два насыпы.

Курган 1 у плане круглы, дыяметрам 11 м, вышыняй 1,35 м. Знойдзены са-гнуты жалезны нож, напэўна, наўмысна пашкоджаны пры пахаванні. Знойдзены другі нож, баявая сякера-чакан, бронза-вая падковападобная фібула.

Курган 2 дыяметрам 7 м, вышыняй 1,1 м. На глыбіні 0,85 м рэшткі кас-цэка, які дрэнна захаваўся. Інвентар адсутнічае.

Слабодка III. Трэці курганны мо-гільнік, самы далёкі ад в. Слабодка— за 1,5 км на З ад могільніка 1. У ім 30 паўсферычных курганоў вышыняй ад 0,8 да 1,2 м, але некаторыя насыпы вы-глядаюць авальнымі. У 1974 г.

Г. В. Штыхаў даследаваў 6 курганоў.

Курган 1 амаль круглы, вышыняй 1,85 м, дыяметрам 11,5 м. Пад курганом вугальная праслойка, на якой 2 трупалажэнні.

Курган 2 круглы, вышыняй 1,8 м, дыяметрам 8 м. У ПдЗ частцы насыпу выяўлены касцяк даўжынёй 1,74 м. Інвентар адсутнічае. Старажытны гарызонт уяўляў сабой гумусавую чорную глебу 5—17 см. На ёй пахаванне 2, арыентаванае таксама, як першы касцяк. Знойдзена шыфернае прасліца і кавалкі гаршкоў.

Курган 3 авальны ў плане, 9×6,9 м, вышыняй 1,85 м. Вышэй мацерыка знойдзены частка чэрапа і зуб чалавека, непадалёку — металічны крыжык і 15 пацерак. Пацэркі шклянныя залачныя, адна сіняя чатырохгранная і плоская пацэрка з сіняга празрыстага шкла.

Курган 4 круглы, дыяметрам да 7 м, вышыняй 0,9 м. Блізка да цэнтра ляжалі 2 касцякі, напэўна, жанчыны і дзяўчынкі. З двух бакоў галавы дарослай жанчыны знойдзены пацэркі, з правага боку чэрапа 5 скроневых кольцаў і сярэбраная манета, якая служыла падвескай, з левага боку — чатыры кольцы. На пальцы правай рукі — бронзавы пярсцёнак, каля пояса злева фрагмент жалезнага сярпа, 64 пацэркі шклянныя залачныя, малыя па памерах, адна рабрыстая залачная пацэрка, 6 пацерак бурштынавых цёмна-аранжавых, па форме круглых. Скроневыя кольцы зроблены з круглага дроту: 6 кольцаў з зыходзячымі канцамі, 2 са свабоднымі патончанымі. Адно эсаканечнае кальцо даволі рэдкае для тэрыторыі Паўночнай Беларусі. У пахаванні быў дынарый дыяметрам 2 см, з адтулінай для прымацавання вушка. Манета Этэльрэда II (979—1016 гг.), чаканеная ў Англіі. На тыльным яе баку выява «доўгага крыжа». Час абарачэння такіх манет 997—1003 гг. Касцяк пахавання 1 быў пашкоджаны пры другім, больш познім (упускным) пахаванні. Час, які аддзяляў другое пахаванне ад першага, напэўна, непрацяглы. Даўжыня

другога касцяка 1,45 м. Каля грудзей знаходзілася дзіцячая чэлюсьць і ракавіна ўліткі.

Курган 5 круглы, дыяметрам 5,2 м, вышыняй 0,75 м. Курган пусты.

Курган 6 круглы ў плане. Дыяметр 6 м, вышыня 1,55 м. Пахаванне не знойдзена.

Час утварэння трэцяй курганнай групы каля в. Слабодка вызначаецца XI ст., таксама як і другой групы. Абедзве курганнай групы ўзніклі некалькі пазней першага курганнага могільніка, у якім ёсць трупаспаленне. Ён функцыяніраваў да пачатку XI ст.

Старыя Лаўкі. На Пд ускраіне в. Старыя Лаўкі маецца курган вышыняй 1,3 м, дыяметр 6 м.

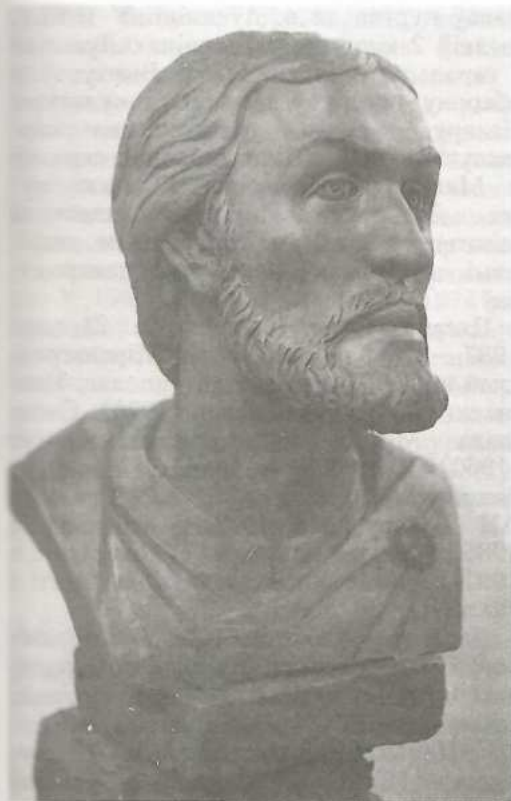
Стаўбцы. За 2,3 км на ПдУ ад в. Стаўбцы, у лесе, ва ўрочышчы Валатоўкі размешчаны курганны могільнік з 45 курганоў вышыняй 0,6—2 м, дыяметрам 3—10 м. Раскопкі не праводзіліся.

Труханавічы. Ля в. Труханавічы за 0,7 км на Пн, на тэрыторыі рамонтных майстэрняў калгаса «Прагрэс» курганны могільнік з 15 курганоў вышыняй 2—3 м, дыяметрам 10—12 м. Мясцовая назва Валатоўкі. Раскопкі не праводзіліся.

Трылесіна. Ля в. Трылесіна на Пд ускраіне яе, ва ўрочышчы Валатоўкі (правы бераг р. Ула) курганны могільнік з 35 курганоў. Раскопкі не праводзіліся.

Каменныя крыжы. На тэрыторыі раёна знойдзена 26 каменных крыжоў. Найбольш вялікіх памераў крыжы ля в. Малая Вядрэнь. Найбольшая колькасць каменных крыжоў знойдзена на могілках, справа ад дарогі ў в. Кажары. Тут 18 крыжоў памерамі: вышыня 0,7—1,5 м, шырыня 0,6—0,9 м, таўшчыня 0,15—0,25 м. Адносяцца да XIII—XVI стст. На асобных крыжах — надпісы на стараславянскай мове. Побач вялікая колькасць каменных пліт, высечаных з мясцовага шэрага граніту.

Археалагічныя раскопкі, даследаванні знойдзеных прадметаў даюць магчы-

Рэканструкцыя галавы юнака з пахавання
Лукомскага гарадзішча. Аўтар І. У. Чаквін

масць уявіць, як жылі людзі ў розныя перыяды старажытнасці, даведацца аб родзе іх заняткаў, адносінах паміж сабой, падзеях, якія адбываліся на нашай зямлі.

У музеі старажытнабеларускай культуры маецца скульптурны партрэт жанчыны XVII ст. з Лукомля.

У 1974—1978 гг. на тэрыторыі Чашніцкага і 6 іншых раёнаў Віцебскай вобл. праводзіліся комплексныя антрапалагічныя даследаванні гістарычных і біялагічных аспектаў развіцця чалавека.

Археалогія і нумізматыка Беларусі (Энцыклапедыя). Мн., 1993.

Дучиц Л. В. Археологические памятники северо-запада Полоцкого княжества. Вильнюс, 1982.

Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Віцебская вобласць. Мн., 1982. С. 442—453.

Каваленя А. Эм. Археалагічныя роспускі ў вярхоўях рэк Друці, Усяж-Бук і Лукомкі // Працы секцыі археалогіі. Мн., 1932. Т. 3. С. 187—197.

Поболь Л. Д. Археологические памятники Белоруссии. Мн., 1983. С. 193—196.

Романов Е. Р. Раскопки в Могилевской губернии 1883 // Труды МАО, вып. 1. Т. 13. С. 146—150.

Список памятников истории и культуры республиканского значения Белорусской ССР. Мн., 1990. Т. 1. С. 81—84; Т. 2. С. 64—65.

Тэгако Л. И. Антропологические исследования в Белоруссии. Мн., 1979.

Штыхаў Г. В. Крывічы. Мн., 1992. С. 155—156.

Штыхов Г. В. Раскопки в Лукомле в 1966—1968 годах // Древности Белоруссии. Мн., 1969. С. 302, 316—351.

Н. Кіндзяева

Даследчыкі старажытнасцей Чашніцкай зямлі

Аляксееў Леанід Васільевіч (н. 15 студз. 1921, г. Растоў-на-Доне, Расія), археолаг і гісторык. Доктар гістарычных навук. У 1951 г. абследаваў гарадзішча ля вёсак Дварэц і Лукомль.

Бубенька Таццяна Станіславаўна (н. 8 чэрв. 1957, г. Беразіно), беларускі археолаг. Кандыдат гістарычных навук. У 1981 г. абследавала гарадзішчы ля вёсак Гара, Грынёкі, Дварэц, Рудніца, Ясяноўкі. Выявіла і абследавала селішча ля в. Падрэзы, курган ля в. Бор, курганны могільнік ля вёсак Рыжанкі, Сіманавічы, Стаўбцы. Выявіла курганны могільнік ля в. Грынёкі. Абследавала курганы і курганныя могільнікі ля вёсак Антаполле, Аўсянікі, Васькаўшчына, Гара, Гогалеўка, Зашур'е, Запруджаны, Іванск, Старыя Лаўкі, Труханавічы, Трылесіна.

Зайкоўскі Эдвард Міхайлавіч (н. 18 лістап. 1952, в. Дубашы Валожынскага раёна), беларускі археолаг. Кандыдат гістарычных навук. У 1981 г. абследаваў стаянку Гарадок ля в. Старыя Лаўкі.

Каваленя Александр Дзмітрыевіч (21 лют. (5 сак.) 1895, в. Кашніцы Гродзенскага пав. — 27 жн. 1937), беларускі археолаг. У 1930 г. выявіў стаянку Гарадок ля в. Старыя Лаўкі, гарадзішча ля в. Чарэя.

Караткевіч Валянціна Браніславаўна (28 чэрв. 1934, с. Белаводскае Маскоўскага раёна, Кыргызстан — 28 лют. 1983), беларускі археолаг, гісторык. Кандыдат гістарычных навук (1965). Скончыла БДУ (1956). Працавала навуковым супрацоўнікам у Ашмянскім краязнаўчым і Брэсцкім гісторыка-краязнаўчым музеях, выкладчыкам Брэсцкага педінстытута. У 1969—1983 гг. старшы навуковы супрацоўнік Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР. У 1971 г. абследавала гарадзішча ля вёсак Гара, Грынькі, Дварэц, Малая Вядрэнь, Ясяноўка. Выявіла курган ля в. Антаполле. Абследавала курганы і курганныя могільнікі ля вёсак Аўсянікі, Васькаўшчына, Запруджаны, Іванск, Пачаевічы, Труханавічы, Трылесіна.

Раманаў Еўдакім Раманавіч (30 жн. (11 верас.) 1855, мяст. Нова-Беліца, цяпер у межах Гомеля — 20 студз. 1922), беларускі археолаг, фалькларыст, этнограф, краязнавец, педагог. Правадзейны член Рускага геаграфічнага таварыства (1886), Маскоўскага таварыства аматараў прыродазнаўства, антрапалогіі і этнаграфіі (1886), Маскоўскага археалагічнага таварыства (1890, чл.-карэспандэнт 1886), Віцебскага статыстычнага камітэта (1891). Адно з найбольш выдатных яго адкрыццяў — Люцынскі могільнік Віцебскай губ. (выявіў 293 пахаванні). Адкрыў помнік эпіграфікі XII ст. Барысаў камень. Даследаваў археалагічныя помнікі Падняпроўя і Пасожжа. Высвятляў дрыгавіцка-крывіцкае пагранічча. Даследаваў гарадзішча і Замкавую гару ў Магілёве, курганы ў Нова-Быхаве, Брусневічах, Лучыне Магілёўскай губ., у маёнтку Кахоўка Віцебскага пав. Вывучаў гарады Полацкай зямлі — Лукомль і яго манастыр. У 1882 г. абсле-

даваў курган ля в. Аўсянікі. У 1888 г. выявіў 2 курганы ў ваколіцах Лукомля і гарадзішча ля в. Чарэя. Выступаў у абарону помнікаў гісторыі і культуры Беларусі, асуджаў грабежніцтва скарбашукальнікаў. Шмат знаходак перадаў у Магілёўскі, Віцебскі, Віленскі музеі. Дзейнасць Раманава адзначана залатым і вялікім сярэбраным медалямі, дыпламамі навуковых таварыстваў.

Цягака Лідзія Іванаўна (н. 21 лют. 1937, г. п. Кампаніеўка Кіраваградскай вобл.), беларускі антраполог. Кандыдат гістарычных навук (1970). Скончыла Мінскі медыцынскі інстытут (1960). З 1969 г. у Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН Беларусі (з 1973 г. старшы, з 1986 г. вядучы навуковы супрацоўнік, з 1991 г. загадчык аддзела атрапалогіі і экалогіі).

Даследуе праблемы часавай і прасторавай зменлівасці морфафункцыянальных прыкмет людзей. Аўтар навуковых і навукова-папулярных прац, у тым ліку «Нарысаў па антрапалогіі Беларусі» (1976 г., з І. І. Салівон, А. І. Мікулічам). Займалася антрапалагічнымі даследаваннямі на Чашніччыне, вынікі якіх апісаны ў нарысах па антрапалогіі Беларусі.

Чарняўскі Міхail Міхайлавіч (н. 7 сак. 1938, в. Круці Мядзельскага раёна), беларускі археолаг. Кандыдат гістарычных навук. Даследуе матэрыяльную і духоўную культуру плямён каменнага і бронзавага вякоў паўночна-заходняй Беларусі, першабытнае мастацтва на Беларусі. У 1956 г. выявіў гарадзішча ля в. Ясяноўка.

Штыхаў Георгій Васільевіч (н. 14 ліп. 1927, в. Старая Беліца, цяпер Гомельскі раён), беларускі археолаг. Доктар гістарычных навук (1983), прафесар (1989). Скончыў БДУ (1956). З 1962 г. навуковы супрацоўнік, з 1981 г. заг. сектара, з 1988 г. заг. аддзела зон новабудулёў, з 1993 г. заг. аддзела археалогіі і гісторыі Полацкай зямлі Інстытута гісторыі АН Бе-

дарусі. Вывучае старажытныя гарады Полацкай зямлі і курганныя могілкі ранняга сярэднявечча паўночнай і цэнтральнай Беларусі. З 1982 г. ўзначальвае пастаянна дзеючую экспедыцыю па даследаванні старажытнага Мінска. Узначальваў экспедыцыі па вывучэнню Полацка, Віцебска, Заслаўя, Барысава, Лукомля, Лагойска, Копысі. Аўтар многіх манаграфій па гісторыі і археалогіі. У 1966—1969, 1971, 1973—1974 гг. праводзіў археалагічныя даследаванні на тэрыторыі раёна. Выявіў курганныя могілкі ля вёсак Гогалеўка, Запружаны, Пачаевічы. Выявіў і даследаваў 3 курганныя могілкі з 147 курганаў ля в. Слабодка, а таксама ля в. Лукомль. Даследаваў курганныя могілкі ля вёсак Закур'е, Іванск.

Аб раскопках пахавання воіна ў кургане каля Лукомля

18 лістапада 1966 г. у Полацкі краязнаўчы музей беларускі археолаг Г. В. Штыхаў перадаў знаходку — пахаванне воіна — з раскапанага ім кургана каля в. Лукомль. У акце перадачы знаходкі адзначалася:

«Возле деревни Лукомль Чашникского района Витебской области в двух километрах восточнее Лукомльского замка находились 4 кургана, вытянутые цепочкой с юга на север. В народе это урочище зовется Проклятое поле. Археологический отряд Института истории АН БССР под руководством Г. В. Штыхова произвел раскопки одного из курганов с целью его научного исследования и передачи обнаруженного материала Полоцкому краеведческому музею.

Курган имел полусферическую форму, его высота достигала почти двух метров при диаметре в 10 метров. На вершине кургана имелась небольшая площадка. Курган был насыпан из гравия, взятого вблизи того места, где возведен.

В ходе раскопок выяснилось, что в насыпи кургана имеется впускное погребение.

Яма, вырытая в кургане, хорошо прослеживалась в профилях бровок. На глубине 1,20 м от вершины кургана почти в его центре обнаружено погребение по обряду трупоположения. Костяк был ориентирован головой на запад. Руки вытянуты вдоль туловища, кисти — возле таза, левая нога изогнута в колене. Вокруг костяка, возле головы, у ступней ног и т. д. найдено 11 штук ржавых кованых гвоздей, вероятно, от деревянного гроба, который полностью истлел. При расчистке костяка найдены древние предметы, положенные во время погребения.

1. Возле правого плеча находился наконечник копья (острием вниз).

2. Возле правого колена — небольшой боевой железный топорик (рукоять истлела).

3. На уровне колен между ног — бронзовая подковообразная фибула (пряжка).

4. На уровне таза с обеих сторон находилось по одному бронзовому кольцу. Лицевая сторона колец орнаментирована выпуклыми проточками (всего два кольца).

5. Возле кисти левой руки — небольшой железный нож, от которого, кроме лезвия, сохранилась часть костяной рукоятки. На рукоятке награвирован княжеский знак — трезубец. Судя по сохранившейся части, он в какой-то мере напоминает знак Владимира Всеволодовича (Мономаха). От трезубца уцелел боковой левый зубец и средний зубец в виде ромбического копья.

6. Курганный инвентарь не оставляет сомнения в том, что при раскопках обнаружено погребение древнерусского дружинника. Датировка погребения должна определяться, вероятнее всего, второй половиной XI века. Очень возможно, что погребение связано с событиями 1078 года, когда Владимир Мономах разгромил Лукомль, как он сам об этом писал в своем «Поучении».

Вскрытое раскопками погребение было взято целиком для консервации и

исследования в Институт истории АН БССР.

18 ноября 1966 года погребение передано для экспозиции Полоцкому краеведческому музею».

Г. В. Штыхаў

У СКЛАДЗЕ ПОЛАЦКАЙ ЗЯМЛІ, ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА І РЭЧЫ ПАСПАЛТАЙ

У глыбокай старажытнасці землі сучаснага Чашніцкага раёна ўваходзілі ў склад Полацкай зямлі. На тэрыторыі раёна існавалі два княствы — Лукомскае і Чарэйскае.

Помнікі археалогіі, дакументальныя крыніцы дазваляюць меркаваць, што паселішчы на тэрыторыі раёна ўзніклі з даўніх часоў.

Першым упамінаецца ў 1078 г. Лукомль. Дакладна вядома існаванне 48 паселішчаў у XVI ст.: Абузер'е, Багданава, Баліна, Белая Царква, Бельнякі, Болюта, Будзілава, Вядрэнь, Вяцера, Гара, Гарывец, Дзімідавічы, Дабрамыслі, Дуброўкі, Жэрына, Забор'е, Заессе, Замачак, Запужаны, Іванск, Камянец, Канстанцінава, Копцевічы, Коравічы, Кушняроўка, Латыгалічы, Лукомль, Мар'іна, Мокавічы, Мялешкавічы, Навасёлкі, Неўгадава, Павулле, Пачаевічы, Прыстоі, Ротна, Руднае, Рудніца, Сабалі, Слідцы, Стаішча, Стражавічы, Тарантова, Тоўпіна, Хотліна, Цяпіна, Чарэя, Чашнікі. У XVII ст. упамінаецца ўжо 60 паселішчаў.

Землямі, людзьмі, прыроднымі багасцямі Чашніччыны на працягу стагоддзяў валодалі князі Лукомскія, Сапегі, Кішкі, Патоцкія, Валадковічы і інш. Добры ўспамін пра сябе пакінуў канцлер ВКЛ князь Леў Сапега (1557—1633), які, атрымаўшы ў спадчыну Чарэйскае княства, пабудаваў на востраве на возеры Галаўль (сучасная назва —

Чарэйскае) каля Чарэі царкву святой Тройцы (мясцовая назва Белая царква).

У працах гісторыка і археографа Дз. І. Даўгялы, які напісаў падрабязную гісторыю Чарэйскага манастыра, змешчаны звесткі аб тым, што родным братам заснавальніка Чарэйскага манастыра ўладыкі Місаіла мог быць М. Валадковіч — продак апошніх уладальнікаў Чашнікаў. Няма непасрэднага пацвярджэння гэтаму, але вядома, што «в лето 6962» (1454 г.) Міхаіл Валадковіч прысутнічаў пры здзяйсненні купчай ад дзяцей Дашка — другога брата епіскапа Місаіла.

Да сярэдзіны XIII ст. землі Лукомскага княства ўваходзілі ў склад Полацкага ваяводства. Але пагроза татара-манголаў з паўднёвага ўсходу і крыжакоў з паўночнага захаду падштурхнула да аб'яднання беларускіх зямель з Літоўскай дзяржавай. Гэта аб'яднанне адбылося на дабравольна-дагаворнай аснове, аб чым сведчаць земскія прывілеі вялікіх князёў літоўскіх, якія зацвярджалі аўтаномны статус беларускіх зямель у складзе ВКЛ. Еднасць славянскіх і літоўскіх зямель у барацьбе з ворагамі дазволіла народам, што насялялі іх, супрацьстаяць агрэсіям, зберагчы свой этнас і дзяржаўную незалежнасць.

Пагроза агрэсіі нямецкага Тэўтонскага ордэна прымусіла ВКЛ у 1385 г. заключыць саюз з Польшчай — Крэўскую унію. Разам з Віленска-Радамскай уніяй 1401 г. яна адыграла важную ролю ў падрыхтоўцы і разгроме крыжакоў у час Грунвальдскай бітвы 1410 г.

У 90-я гады XIV ст. удзельныя княствы на беларускіх землях былі ліквідаваны, у тым ліку і Полацкае. Функцыі цэнтральнай улады былі перададзены намеснікам вялікага князя ВКЛ. Адначасова ўстаўныя граматы вялікага князя замацоўвалі поўную аўтаномію Полацкай і Віцебскай зямель, палітычны, сацыяльны і прававы парадок, які тут раней склаўся. Пацвярджальныя граматы, якія захоўвалі ці пашыралі прывілеі, Полацкая зямля

Маднаразова атрымлівала ў XV – XVII стст.

3 XIV — XV стст. у гістарычных крыніцах упамінаецца другое значнае княства на тэрыторыі Чашніцкай зямлі — Чарэйскае. Князі Лукомскія і Чарэйскія прымалі актыўны ўдзел ва ўсіх войнах, якія вяло ВКЛ. У гісторыі упамінаецца баявы полк ваяў з Лукомскага княства, які ўдзельнічаў у Грунвальдскай бітве 1410 г. У гэтай бітве сышліся аб'яднаныя войскі ВКЛ і Каралеўства Польскага з войскам крымскім. Бліскучая перамога над крымцамі была настолькі ашаламляльнай,

што землі ўсходніх славян 5 стагоддзяў не ведалі германскай агрэсіі. Лукомскае і Чарэйскае княствы прымалі ўдзел у міжусобнай барацьбе паміж Ягайлам і Андрэем Полацкім (1385 г.), а таксама паміж Жыгімонтам Кейстутавічам і Свідрыгайлам Альгердавічам (1433 г.) (гл. асобныя артыкулы *Лукомскае княства, Чарэйскае княства*).

У XV — XVI стст. на Чашніцкай зямлі згадваецца яшчэ адна значная воласць — Ульская, якая разам з Чашнікамі ўяўляла даволі значны маёнткавы абшар (гл. асобны артыкул *Ула і Ульская воласці*).

У 1387 г. Польшча дала згоду аддаць каралеўскі трон літоўскаму князю Ягайлу ў абмен на каталіцкую Літву, з далейшым прыцэлам на акаталічванне ВКЛ.

Крэўская унія 1387 г. і дагавор паміж ВКЛ і Польшчай падрыхтавалі прыняцце пастановы Гарадзельскага сейма 1413 г. аб уніі паміж ВКЛ і Польшчай, паводле якой праваслаўная знаць княства ставілася ў дыскрымінацыйнае становішча. Згодна з ёй, толькі «каталікі Рымскай царкве падудадныя» валодаюць і карыстаюцца эканамічнымі і палітычнымі прывілеямі і падараваннямі пануючаму класу з боку вярхоўнай улады. Забараняліся шлюбы паміж католікамі і праваслаўнымі. На «дастоінства, месца і пасады» назначаліся «толькі каталіцкай веры прыхільнікі і падудадныя святой Рымскай царкве. Таксама і ўсе пастаянныя ўрады земскія надаюцца толькі спавядальнікам хрысціянскай каталіцкай веры і да савета нашага (Вялікакняжацкай Рады) дапускаюцца і ў ім прысутнічаюць, калі абмяркоўваюцца пытанні аб дзяржаўным дабрабыце, таму што часцяком розніца ў веравызнаннях прыводзіць да розніцы ў пазіцыях, і аказваюцца цераз гэта вядомымі такія рашэнні, якія неабходна ў тайне захоўваць».

Праваслаўныя феадалы пазбаўляліся права выбарання вялікага князя. Ім карысталіся толькі «паны і шляхціцы зямлі літоўскае, прыхільнікі хрысціянскай рэлігіі, Рымскай царкве падудадныя, не схізматыкі ці іншыя паганныя». Гарадзельская пастанова была дынамітам пад федэратыўнае адзінства дзяржаўнага ўтварэння. Больш чым стогадовая барацьба, якую вялі праваслаўныя феадалы ВКЛ за палітычнае раўнапраўе з літоўска-каталіцкай арыстакратыяй, закончылася ўрэшце іх перамогай. На працягу XVI ст. буйныя феадалы ВКЛ як літоўскага, так і беларускага, украінскага, рускага паходжання, католікі, пратэстанты, праваслаўныя ўяўлялі адну сацыяльную гру-

пу, якая была аб'яднана агульнасцю палітычных, эканамічных і класавых інтарэсаў. Гэта яднанне дазволіла ВКЛ весці даволі паспяховую барацьбу са знешнімі ворагамі.

Шмат драматычных падзей адбывалася ў гэты час на Чашніцкай зямлі. Абумоўлена гэта было тым, што землі Чашніччыны былі межавымі ў ВКЛ. Акрамя таго, у Чашніках перакрываўваліся шляхі, якія вялі з Віцебска на Мінск і з Полацка на Магілёў.

У сярэднявеччы то стральцы маскоўскія, то жаўнеры польскія бясконца з'яўляліся ля замкаў у Чашніках, Чарэі, Лукомлі, Бешанковічах, Уле, Сушы, Лепелі, усё спальвалі і нішчылі на сваім шляху. Людзі, каб застацца жывымі, уцякалі ў дрымучыя лясы праз непразныя балоты па вядомых толькі ім сцяжынках.

Асабліва цяжкімі для Чашніччыны былі часы Лівонскай вайны 1558—1583 гг., якую Руская дзяржава вяла супраць Лівоніі, ВКЛ, Польшчы, Швецыі за выхад у Балтыйскае мора. У 1562 г. рускія войскі пачалі наступленне ў напрамку Оршы і Віцебска. У выніку асады 15 лютага 1563 г. яны ўзялі Полацк.

У час перамір'я ў 1563 г. рускія войскі на чале з Багданам Сабуравым, Апанасам Куртавым, Іванам Колычавым, Трацяком Чэрдкавым, Комінам Лазаравым і Іванам Цягаравым выйшлі з Полацка і 11 жніўня напалі на Лукомль, спалілі яго, а баяр, мяшчан і шмат іншых мясцовых жыхароў з жонкамі і дзецьмі і з усім скарбам забралі ў палон.

Дзве значныя падзеі ў гісторыі Лівонскай вайны адбыліся на Чашніцкіх землях. Адна з іх — Чашніцкая бітва 26 студзеня 1564 г. (гл. асобны артыкул). Другая Чашніцкая бітва адбылася ў 1568 г. (гл. асобны артыкул). Гэтыя бітвы завяршыліся бліскучай перамогай над ворагам. Яны мелі вялікі ўплыў на ўмацаванне воінскага духу нашых продкаў, рост аўтарытэту ВКЛ, а таксама забяспечылі поспехі ў наступ-

ных ваенных дзеяннях. Яны натхнілі Літву і Польшчу на далейшую барацьбу з Маскоўскай дзяржавай. Кароль Стэфан Баторый у 1568 г. прыбыў у Радашковічы на чале вялікага войска. Паводле рускіх звестак, іх было 60 000 чалавек, па польскіх — 100 000. Паспяховай была асада Тураўля, Улы, Віцебска.

Ля в. Копцевічы быў устаноўлены памятны камень аб бітве каля Улы, на які жыхары Копцевіцкай воласці ў дзень памінаання памерлых ускладалі зянькі і кветкі.

Міжусобныя войны, Лівонская вайна, людскія і матэрыяльныя страты значна аслабілі ВКЛ. Гэта выкарысталі польскія феодалы і каталіцкае дучавенства. У 1569 г. яны дамагліся заключэння Люблінскай уніі, паводле якой ВКЛ і Польшча аб'ядналіся ў федэратыўную дзяржаву — Рэч Паспалітую з адзіным выбарным каралём, сеймам і агульнай знешняй палітыкай.

Кароль Рэчы Паспалітай Стэфан Баторый 11 жніўня 1579 г. асадзіў Полацк, а 30 жніўня захапіў яго. Полацк увайшоў у склад ВКЛ.

З імем караля Стэфана Баторыя звязаны і падзеі, якія адбыліся ў Чашніках у 1580 г. У гэты час кароль Рэчы Паспалітай, плануючы паход на рускія землі, вызначыў месцам збору сваіх войск мяст. Чашнікі. Тут С. Баторый прымаў пасла рускага цара Івана IV Грознага Фёдора Шышмарова. З мяст. Чашнікі войскі С. Баторыя ў 1580 г. пачалі паход на рускія землі. Гераічная 5-месячная абарона Пскова прымусіла С. Баторыя заключыць у 1581 г. перамір'е з Іванам IV Грозным, паводле якога тэрыторыя Віцебшчыны, у тым ліку Полацк і Чашніччына, засталася ў ВКЛ.

Бесперапынныя крывавае войны, рабункі і пажары няшчадна разбуралі наш край, знішчалі шмат людзей, многіх забіралі ў палон. У дакументах часоў Івана IV Грознага паведамлялася, што 20 лістапада 1564 г. у Маскву да цара прыехаў пасланнік Андрэй Ха-

ружы з граматай ад вялікага князя ВКЛ Жыгімонта II Аўгуста. У грамаце князь пісаў, што маскоўскія войскі нішчаць воласці, вёскі, маёнткі «каралёвы», што прыходзілі вайной на князеў Лукомскіх і Лукомль «повоевалі». На гэта Іван IV Грозны адказаў Жыгімонта II Аўгусту граматай, што землі тыя — воласці, вёскі, маёнткі і Лукомль — адносяцца да царскага павяту Полацкага і што за тое, што людзі не падпарадкоўваліся ваяводам, іх каралі смерцю: «всякого вольно казнити и жаловати». В. П. Цеханавецкі ў «Хроніке одного поместья Бочейково» адзначаў: «...двигались воюющие армии Стефана Батория и Ивана Грозного в 1564, 1566, 1568, 1579, 1580 годах. Жизнь прекращалась: крестьяне убогий скот уводили в дремучие леса, бесконечные болота по тропинкам, которые были известны лишь местным жителям. Когда война кончилась в 1581 году, то ни одной постройки не осталось: пустили их с дымом или жолнеры или стрельцы, сновавшие между замками в Суше, Улле, Лепеле и Чашниках».

Гісторык М. Стрыйкоўскі, які наведваў Чашнікі ў 1573 г., бачыў кучы непахаваных чалавечых касцей, бо хаваць іх не было каму. Гэта, у сваю чаргу, прывяло да росту інфекцыйных хвароб, якія таксама забралі шмат жыццяў нашых продкаў. Аб гэтым сведчыць пасланне літоўскага гетмана Рыгора Хадкевіча кіеўскаму кашталянцу Паўлу Сапегу (гл. асобны дакумент).

У часы ўладарніцтва полацкіх і літоўскіх князеў значная частка чашніцкіх земляў належала праваслаўным манастырам. Гісторык І. Д. Гарбачэўскі, апісваючы ў 1895 г. Лепельскі павет, адзначаў, што Спаскаму манастыру ў Полацку належалі мяст. Копцевічы, воласць Іванская з дваром у в. Іванск, вёскі Дзямідавічы, Паўленцы, Красніца, Пунькі, Мядзвецк, Федзькі, Вішанькі, Хацянава, Манастыр, Займішча, Цары, Кугоні, Манастырына і інш.

Пры Стэфану Баторыю шмат вёсак

было аддадзена каталіцкім манастырам. Як адзначаў І. Д. Гарбачэўскі, каталіцкія манахі пры падтрымцы караля і польскіх магнатаў пачалі будаваць касцёлы і кляштары ў Чашніках, Кублічах, Ушачах, Губіне, Сяльцы і іншых месцах. Па моцнасці іх збудаванняў можна было меркаваць, што пасяліліся яны тут на доўгія часы.

Манастыр у Чашніках быў пабудаваны ў 1664 г. Дамінікам Служкай і яго жонкай Канстанцыяй з роду Падбярэзскіх.

Паводле Люблінскай уніі 1569 г., ВКЛ фармальна захавала свае органы ўлады, войска і заканадаўства, аднак трапіла ў залежнае становішча. Усталяваўся жорсткі нацыянальна-рэлігійны прыгнёт, які асабліва ўзмацніўся пасля заключэння Брэсцкай уніі 1596 г.

Аб павіннасцях сялян, якія належалі манастыру святога Іаана над р. Улай, сведчыць вопіс Полацкай езуіцкай калегіі, складзены Скумінамі Тышкевічам у 1692 г. У ім адзначаецца, што да манастыра належалі людзі Концевіцкія, Дзямідаўскія, Прыстойскія, Іванскія — усяго «86 дымоў». Павіннасці іх былі наступныя: даваць у манастыр з усіх пасеваў сваіх чацвёрты сноп і з усіх борцяў палову мёду.

У працэсе фарміравання беларускай народнасці ў XIV — XV стст. культура беларускага народа набыла самабытны характар, нацыянальную асаблівасць. У ВКЛ беларуская мова да канца XVII ст. была дзяржаўнай. На ёй вялося справаводства ва ўстановах, пісаліся статуты, летапісы, хронікі, свецкія і царкоўныя творы. Сярод выдатных дзеячаў культуры таго часу былі і выхадцы з Віцебшчыны: беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар, вучоны, асветнік Францішак Скарына, пісьменнік, публіцыст, грамадскі і царкоўны дзеяч Сімяон Полацкі. Асабліва дарагім для жыхароў раёна з'яўляецца імя Васіля Мікалаевіча Цяпінскага (гл. асобны артыкул *З народам і ўзаскрэсну*).

У другой палове XVII ст. і асабліва ў XVIII ст. у дзяржаўных і гарадскіх установах беларуская мова паступова замянілася польскай. Пачалося прымусовае апаліячванне і акаталічванне насельніцтва. У адказ на гэта пры праваслаўных цэрквах ствараліся нацыянальна-рэлігійныя і асветніцкія грамадскія арганізацыі. Яны змагаліся супраць нацыянальнага ўціску і прымусовага акаталічвання праваслаўнага насельніцтва. Адчыняліся школы, друкарні, калегіумы.

Але пастаянныя ганенні праваслаўных брацтваў урадам Рэчы Паспалітай, іх пагромы, якія арганізоўвала езуіцкае і базыльянскае духавенства, прыводзілі да значнага скарачэння колькасці брацкіх школ.

Узніклі езуіцкія школы, дзе выкладанне вялося на лацінскай мове і было прасякнута багаслоўем. Увесь змест навучання і метадыка выкладання ў школах былі скіраваны на тое, каб зрабіць вучняў фанатычна адданымі ордэну езуітаў. Езуіцкія вучылішчы, якія былі закліканы падтрымліваць рэакцыйныя інтарэсы феадалаў Рэчы Паспалітай, не карысталіся папулярнасцю сярод насельніцтва Беларусі.

У 1615 г. папа рымскі Павел V дазволіў адкрыць школы базыльянам. У канцы XVII — першай палове XVIII ст. базыльяне мелі школы ў Навагрудку, Мінску, Віцебску, Полацку, Вішневе, Цяцерыне, Талачыне, Чарэі, Ушачах. У асімілярарскай палітыцы пануючых класаў Рэчы Паспалітай у адносінах да беларускага і ўкраінскага насельніцтва гэтым школам надавалася важнае значэнне. Базыльянскія школы цалкам успрынялі езуіцкую арганізацыю, сістэму і змест навучання, метады выхавання. Найважнейшым адрозненнем іх было тое, што настаўнікі выкладалі на роднай для вучняў гэтых школ мове.

Не мінулі гады ліхалецця нашу тэрыторыю і ў часы руска-польскай 1654—1667 гг. і Паўночнай 1700—

1721 г. войнаў. Восенню 1654 г. рускія войскі, заняўшы паўночна-ўсходнюю частку Беларусі, выйшлі на рубаж Дзісна — Глыбокае — Чарэя — Шклоў — Мсціслаў. Зноў разгарнуліся ваенныя дзеянні на тэрыторыі Беларусі восенню 1660 г. Яны адчувальна закранулі і Чашніччыну. Тут адбылася вядомая Чарэйская бітва 1660 г. (гл. асобны артыкул).

У часы Паўночнай вайны 1700—1721 гг. па раёне прайшлі рускія, польскія і шведскія войскі. Штаб-кватэра князя А. Д. Меншыкава размяшчалася ў базыльянскім манастыры на востраве воз. Чарэйскае. У Лукомлі знаходзіўся са сваім войскам генерал А. І. Рэпін. 27 мая 1708 г. у Чашніках праходзіў генеральны савет бліжэйшых памочнікаў Пятра I — князя А. Д. Меншыкава і фельдмаршала графа Б. П. Шарамецева, дзе быў выпрацаваны план далейшых сумесных дзеянняў у барацьбе са шведамі.

Пакуты людзей і разбурэнні ў часы вайны ўскладняліся феадальным уціскам простага народа, наступленнем каталіцкай царквы. Таму ў 1-й палове XVII ст. адбыўся шэраг паўстанняў. Масавым стала перасяленне сялян і гараджан з Полацкага павета на тэрыторыю Расіі ў час вызваленчай вайны ўкраінскага і беларускага народаў 1648—1654 гг., якая вялася супраць феадальна-прыгонніцкага, нацыянальнага і рэлігійнага ўціску.

Але ў перыяд вайны 1654—1667 гг. адносіны беларусаў да Расіі рэзка змяніліся. У гэты час людзей абіралі, забівалі, бралі ў няволу. Насельніцтва цярпела ад маскоўскіх гарнізонаў, ад казакоў, ад шведаў, а ў дадатак і ад сваіх жа дэмаралізаваных жаўнераў, асабліва ад наймітаў.

Самымі страшнымі былі спусташальныя дзеянні царскіх войск. Так, у 1657 г. полацкая шляхта пісала ў скаржэ, што ўсё Полацкае ваяводства «от войска царя... спустошено». Біскуп Полацкі і Віцебскі Каліст напісаў адчайны ліст да ваяводы Івана Хаванска-

га: «Навошта столькі крыўды, раскрадання, пакутаў і забойства ў гарадах і ў вёсках, у лясках і на полі, за што ў кожным месцы чуецца плач і ліюцца слёзы?». Палоннае насельніцтва з Беларусі адпраўлялася на тэрыторыю Маскоўскай дзяржавы і там адразу пераводзілася ў стан халопаў. Асаблівай справай быў пошук беларускіх рамеснікаў, якіх вывозілі ў Маскву сем'ямі — з жонкамі і дзецьмі.

Спусташэнні, голад, здзекі, масавы вывад нявольнікаў — усё гэта прывяло да выбуху народна-вызваленчага руху ў 1656—1658 гг. Край ускалыхнула хваля паўстанняў. Так, да ротмістра віцебскага шляхціца Юндзілы і полацкага шляхціца Храпавіцкага прыходзілі самыя розныя людзі з Віцебшчыны. Паводле звестак віцебскага ваяводы Мікіты Бабарыкіна, у Лукомлі стаялі 2 харугвы палкоўніка Самуля Лукомскага, 3 — Фларыяна Слонскага, 2 — Міхайлы Сакалінскага і па адной — Лыкі і Раманоўскага. Разам іх было «конных і пешых всяких людей и с мужиками тысячи с две». Выявіўшы лагеры партызан у блізкіх да Лукомля вёсках, маскоўскія стральцы правялі карную аперацыю, палілі вёскі, нішчылі людзей. Усё насельніцтва Беларусі аб'ядналася адзінай мэтай — выгнаць чужое войска са сваіх земляў.

Аўстрыйскі дыпламат Р. Гейдэнштэйн, праязджаючы ў тыя часы па Беларусі, адзначаў, што здзекі і жорсткі гвалт маскоўскага войска над мясцовымі людзям «так адварнулі ад маскавіцян сэрцы гэтага народа і адштурхнулі ўсялякі давер да іх, што ён выгнаў іх са сваіх земляў з такой жа нянавісцю, з якім даверам калісьці іх прымаў».

Гістарычныя працэсы, якія адбываліся ў Рэчы Паспалітай, прывялі да яе падзелу ў канцы XVIII ст.

Паводле першага падзелу Рэчы Паспалітай (1772 г.), паўночна-ўсходняя частка Віцебшчыны (Віцебскае і Полацкае ваяводства) увайшла ў склад Расійскай імперыі. У 1772 г. мяст. Чашнікі стала цэнтрам Полацкага вая-

водства і праіснавала ў гэтай іпастасі да 1793 г. Землі сучаснага Чашніцкага раёна ўз'ядналіся з Расіяй у 1793 г. — пры другім падзеле Рэчы Паспалітай.

Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. Т. 3 (1544—1587 гг.). СПб., 1848. С. 147.

Арлоў Уладзімір. Пішу вам у Масковію // Спадчына. 1992. № 1. С. 24—25.

Без-Корнилович М. О. Исторические сведения о примечательнейших местах в Белоруссии с приложением и других сведений, к ней же относящихся. СПб., 1855. С. 120.

Вольф Ю. Князі на абшарах Вялікага княства Літоўскага да канца XIV ст. // Спадчына. 1922. № 4—6; 1993. № 1—6; 1994. № 2.

Высоцкая Н. Ф. Искусство Белоруссии XII—XIII вв. Мн., 1994. С. 35.

Гейденштейн Р. Записки о Московской войне (1578—1582). СПб., 1889. С. 51, 52.

Географический словарь Королевства Польского и других славянских стран. Варшава. Т. XV. С. 255.

Гісторыя Беларускай ССР. Мн., 1972—1975. Т. 1. С. 308, 422, 428; Т. 2. С. 326.

Горбачевский И. Д. Лепельский уезд Витебской губернии. Витебск, 1895. С. 32.

Грицкевич А. П. Социальная борьба горожан Белоруссии XVI—XVIII вв.

Грыгаровіч І. І. Беларуская іерархія. Мн., 1992. С. 50—51.

Довгялло Д. И. Лепель, уездный город Витебской губернии. Витебск, 1905. С. 32.

Ермаловіч М. Старажытная Беларусь: Полацкі і новагародскі перыяды. Мн., 1990. С. 16—17.

Живописная Россия. Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении. СПб.; М., 1882. Т. 3. С. 147, 388.

Іканаліс Беларусі XV—XVII стагоддзяў. Мн., 1994. С. 97—102.

Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, изданные под руководством Сазонова. Вып. 2. Витебск, 1871. С. 297, 298.

Карамзин Н. М. История Государства Российского. СПб., 1892. Т. III. С. 533.

Копытский З. Ю. Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI—первой половине XVII в. Мн., 1966. С. 33, 146, 148, 149.

Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Под редакцией П. П. Семенова. СПб., 1905. Т. 9. С. 41.

Сагановіч Г. Невядомая вайна (1654—1667) // Спадчына. 1994. № 1. С. 122—123.

Соловьев С. М. Сочинения. Кн. 3. М., 1963. Т. 6. С. 636.

Strykowski M. Kronika Polska, Litowska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. T. 2. Warszawa, 1848. С. 75, 76.

Турчинович О. Обзорение истории Белоруссии с древнейших времен. СПб., 1897. С. 155, 156, 174.

Н. Кіндзяева

Лукомскае княства

Лукомль — адно са старажытнейшых паселішчаў на тэрыторыі Беларусі. Яно існавала з IX ст., а ў час утварэння Полацкага княства гэта быў ужо буйны цэнтр, які разам з Мінскам, Віцебскам і Браславам уваходзіў у яго склад.

Географ Баварскі (IX ст.) сярод усходнеславянскіх плямёнаў упамінае і лукамлян. Гэтыя звесткі, як лічаць гісторыкі, адносяцца да княства лукамлян з цэнтрам у Лукомлі.

Упершыню Лукомль упамінаецца ў 1078 г. у павучанні кіеўскага князя Уладзіміра Манамаха (1053—1125) у сувязі з падзеямі, якія там адбываліся.

За два гады да гэтага, у канцы 1076 г., кіеўскі князь Святаслаў памёр. На кіеўскі пасад уступіў князь Усевалад, які разам са сваім сынам смаленскім і чарнігаўскім князем Уладзімірам Манамахам у 1077 г. рушылі на Полацк. Палачане пад кіраўніцтвам князя Усяслава Брачыславіча (1044—1101) адбілі атакі ворагаў. Ваенныя няўдачы яшчэ больш раззлавалі паўднёварускіх князёў.

Уладзімір Манамах сабраў вялікае войска з Паўднёвай Русі і палавецкія орды і зімою 1078 г. рушыў на Полацк. Але і на гэты раз раці Манамаха зноў аказаліся бяссільнымі супраць Полацка. Зноў Усяслаў Брачыславіч абараніў сталіцу сваёй дзяржавы — Полацкага княства. У гневе Манамах спаліў прадмесце Полацка, а вяртаючыся дадому, у Чарнігаў, знішчыў г. Одрск. Гэты горад так і не адрадіўся да жыцця. За такой страшэннай жорсткасцю хавалася бяссілле Кіева. По-

Лукомская воласць на пачатку XVI ст. Рэканструкцыя

мцячы ў сваю чаргу за рабаванне Полацкага княства, Усяслаў Брачыславіч напаў на Смаленск, захапіў яго і спаліў. Уладзімір Манамах з чарнігаўскімі палкамі рушыў да Смаленска. Але няўлоўны полацкі князь быў ужо далёка. Не застаўшы Усяслава Брачыславіча ў Смаленску, Уладзімір Манамах пайшоў у пагоню за ім, але той ужо быў у Полацку. А ісці зноў, і ісці беспаспяхова, на Полацк у Манамаха не было асаблівай ахвоты. І тут Манамах выканаў сваю крываваю помсту, «пожэг землю і повоеваў до Лукамля и до Логожска, та на Дрыютскъ воюя, та Чернигову» (Повесть временных лет. Ч. 1. М., 1950. С. 158).

У XI — XIII стст. Лукомскі замак служыў умацаваным жыллём буйнага феадала і ўваходзіў у склад Полацкага княства. У пытаннях знешняй палітыкі Лукомль і ўсе гарады княства — Мінск, Віцебск, Лагойск залежалі ад галоўнага горада, у астатнім жа яны былі самастойнымі. Полацк веў бясконцыя войны з суседнімі княствамі, у якіх удзельнічалі дружыны гарадоў, якія ўваходзілі ў княства. Лукомскія «воі» прымалі ўдзел у разгроме шведаў на Няве (1240), у бітве на Чудскім возеры (1242), у Грунвальдскай бітве (1410).

Значнай з'яўляецца гістарычная роля Лукомскага княства ў складзе Полацкай зямлі і ВКЛ.

У Кіеўскім летапісе, дзе паведамлялася пра набег у 1179 г. полаўцаў пад кіраўніцтвам «бязбожнага» Канчака, ёсць такое ўпамінанне аб Лукомлі: калі рускія князі падышлі да гарадзішча Лукомля, то полаўцы «яшась бегу».

З XII ст. Лукомль — цэнтр удзельнага Лукомскага княства, адыгрываў важную ролю, прадстаўляў сабою ўмацаваны замак.

У другой палове XIII — пачатку XIV ст. Лукомль увайшоў у склад ВКЛ.

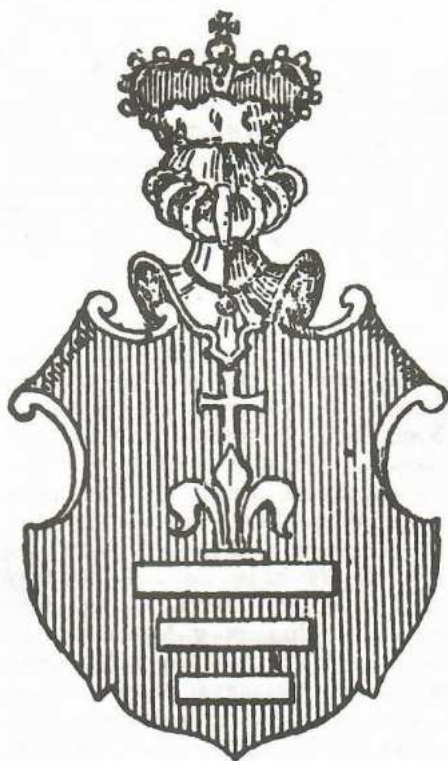
Узрастанне ролі Лукомля фіксуецца з канца XIV ст., калі ён зноў пачынае трапляць на старонкі дакументаў. У хроніцы Яна Длугаша Лукомль згадваецца ў сувязі з канфліктамі паміж Ягайлам і Андрэем Альгердавічамі.

Пасля заключэння ўніі Літвы з Польшчай супраць Ягайлы ў 1385 г. выступіў яго старэйшы брат Андрэй Полацкі. Яшчэ раней «кароль полацкі» вёў перамовы з Лівонскім ордэнам і смаленскім князем Святаславам Іванавічам, які марыў вярнуць сабе Оршу і Мсціслаў, ваяваў супраць ВКЛ. Андрэй Полацкі разам з крыжакамі захапіў Лукомль і звёў у палон 3 тыс. чалавек. Са Смаленска на дапамогу Андрэю Полацкаму выступіў Святаслаў Іванавіч. Ягайла адправіў сваіх братоў Скіргайлу і Вітаўта на падаўленне паўстання Андрэя Полацкага. У бітве на беразе р. Вехры (непадалёку ад Мсціслава) 29 красавіка 1386 г. смаленскія дружыны былі разбіты, Святаслаў Іванавіч загінуў, яго сыны Глеб і Юрый трапілі ў палон. Скіргайла і Вітаўт пачалі наступленне на Лукомль, дзе засеў са сваім войскам Андрэй Полацкі. На працягу 2 сутак Лукомль вытрымліваў аблогу войска, і толькі пасля асады і адчайнага штурма горад быў узят. Шмат немцаў загінулі ля яго сцен. Захоплены ў палон сваімі братамі, Андрэй Полацкі быў адпраўлены ў Кракаў. Ягайла загадаў яго ў кайданы і кінуў у турму Хенцынскага замка.

Лукомль адыгрываў значную ролю ў ходзе барацьбы паміж Свідрыгайлам

Альгердавічам, які праводзіў незалежную антыпольскую палітыку, і дробным старадубскім князем, фанатыкам каталіцызму Жыгімонтам Кейстутавічам у 1430-я гады. Ён быў апорным пунктам Свідрыгайлы, які неаднаразова знаходзіў у ім для сябе прытулак. Свідрыгайла выступіў супраць вялікага князя ВКЛ Вітаўта (1350—1430), а той «абапіраўся на Русь, што яму спачувала». Тады мяцежны Свідрыгайла ўцёк у Полацк, а потым у Лукомскі замак. Пасля перамогі Жыгімонта Свідрыгайла ў Лукомлі распусціў сваё войска, князеў і баяраў (якіх, напэўна, тут і збіраў) і накіраваўся ў Кіеў.

Усе гэтыя падзеі сведчаць аб тым, што дзесьці ў канцы XIV ст. Лукомль, дзе меўся моцны замак, стаў, відаць,

Першая выява герба князеў Лукомскіх

значным адміністрацыйным цэнтрам. Напэўна, якраз тады ён стаў рэзідэнцый князя — родапачынальніка князеў Лукомскіх, якія ўпамінаюцца з другой паловы XV ст.

Беларускі гісторык В. Л. Насевіч мяркуе, што ў XIV — XV стст. у межах валоданняў князеў Лукомскіх (Лукомская воласць) магло уваходзіць землі, звязаныя з водазаборам рэк Эсы і Улы, і ахопліваць значную тэрыторыю разам з Лепелем. Потым у 1435 г. (ці пазней) частка тэрыторыі была канфіскавана Жыгімонтам Кейстутавічам пасля яго перамогі над Свідрыгайлам Альгердавічам і перададзена князю Федку Даўгоўдавічу, а пасля яго смерці ў 1451 г. — канцлеру Міхаілу Кезгайлу. У гэты ж час ад уладанняў князеў Лукомскіх адышла і Чарэя. Але значная частка ўладанняў князеў Лукомскіх у XV ст. захавалася ў руках іх прамых нашчадкаў. У свой час шматлікія звесткі аб іх землеўладанні былі сістэматызаваны Ю. Вольфам. Ва ўладаннях акрамя мяст. Лукомль згадваецца маёнтак Пірошыцы, які пазней падзяляўся на Вялікія і Малыя Пірошыцы. Вялікія Пірошыцы знаходзіліся на паўночным ускраіку сучаснай в. Забор'е Новазаранскага сельсавета, а Малыя Пірошыцы — у 1,5 км на паўночны захад ад вёскі.

Князям Лукомскім належалі маёнткі ў Боліне і Ротніцы, фальварак Шчыдуты, які размяшчаўся ля в. Кушняроўка, сёлы Івань (Іванск), Копцевічы, Латыгалічы, Багданава, Руднае, Лужкі, Калечая Слабада (Калечанка), Жэрына, Абузер'е, Абельмакавічы (Гарадок Бельмакі, сучасная назва Бельнякі), Сабалевічы (Сабалі), Замачак (з замкам), Вячора (Вяцера), Барсукі, двор Пачаевічы з сёламі Неўгадава, Навасёлкі, Слідцы, Дуброўкі, Стайкі, Руднае і шмат іншых паселішчаў, якія ў XX ст. знаходзіліся не толькі ў межах, але і па-за межамі Чашніччыны. У XV ст. валоданні князеў Лукомскіх, якія складалі Лукомскую воласць, былі вялікімі. Яны межавалі з Харэцкай

Адна з выяў герба князеў Лукомскіх

воласцю на захадзе, Барысаўскай воласцю і Друцкім княствам на поўдні, Аболіцкай воласцю на ўсходзе.

Аб значнасці Лукомскага княства ў складзе ВКЛ бачна з перапісу апалчэння ў гады Лівонскай вайны 1558—1583 гг. На Гродзенскім сейме 10 мая 1567 г. адзначалася, што між іншымі буйнымі князямі, такімі, як Кгейдройцы Друцкія, былі і князі Лукомскія, якія ў войска літоўскае ў 1567 г. паставілі разам з князямі Друцкімі 134 кані, 22 драбы (пешыя салдаты).

У сувязі з тым што Лукомскае княства знаходзілася ў прыгранічнай частцы ВКЛ, яно неаднойчы падвяргалася нападам ворагаў. Асаблівыя страты і разбурэнні здараліся ў гады Лівонскай вайны. Так, у 1563 г. рускія войскі амаль ушчэнт разбурылі Лукомль, зруйнавалі

Лукомскі замак і забралі шмат яго жыхароў у палон. Праз 20 год, калі ў 1573 г. польскі гісторык і паэт М. Стрыйкоўскі (1547—1590) наведаў Лукомль, ён убачыў, што ад замка засталася толькі гарадзішча і замчышча, акружанае землянымі валамі. Лукомскі замак больш не ўзнаўляўся. Дарэчы, М. Стрыйкоўскі ўдзельнічаў у Лівонскай вайне як разведчык. Верагодна, удзельнічаў ва ўзяцці Улы ў жніўні 1568 г. і абароне Віцебска ў верасні 1568 г.

З цягам часу ў выніку складанай гісторыі Лукомскага княства, войнаў і міжусобнай барацьбы яно часта разбуралася, нішчыліся яго здабыткі, забіраліся ў палон жыхары княства, і ў выніку былы горад ВКЛ ператварыўся ў вёску, якая ў канцы ХХ ст. стала цэнтрам Лукомскага сельсавета і саўгаса «Лукомскі».

Н. Кіндзяева

Лукомскі замак

Уяўленне аб жыцці старажытнага Лукомля даюць археалагічныя раскопкі, якія пачалі праводзіцца яшчэ ў ХІХ ст. і асабліва актыўна прадоўжыліся ў 70-я гады ХХ ст. беларускім археолагам Г. В. Штыхавым. Яны сведчаць аб тым, што ў VI—VIII стст. будучае гарадзішча і ўчастак на поўнач ад яго, на правым беразе р. Лукомкі, было трывала заселена. Пасяленне ўмацавана наземнымі драўлянымі абарончымі збудаваннямі. Потым іх знішчыў агонь. У IX—X стст. Лукомскі замак — невялікая крэпасць — адзін з крывіцкіх цэнтраў. Ён складаўся з умацаванага дзядзінца плошчай 0,25 га і 2 пасадаў на абодвух берагах Лукомкі агульнай плошчай каля 10—13 га. Не выключана, што ўладары Лукомскага княства былі звязаны з гандлёвымі аперацыямі русаў, кантралявалі адзін з волакаў, што звязваў водазаборы Заходняй Дзвіны і Дняпра (вытокі Усвейкі і Бабра). Магчыма, што выяўле-

ныя пры раскопках разбурання ўмацаванні ў Х ст. адлюстроўвалі вынік барацьбы за гегемонію ў Падзвінні паміж Лукомлем і Полацкам, якая скончылася на карысць апошняга.

Знойдзеныя пры раскопках прадметы даюць уяўленне аб жыцці жыхароў замка і пасада. Розныя прылады працы з жалеза — матыка, вялікі нож-касар даўжынёй 26 см, жалезныя сашнікі, сярпы, нажы, колючыя рыбалавецкія прылады 11—13 стст. (астрогі), рыбалавецкія кручкі, ключы-адмычкі, цвікі, скобы і г. д., а таксама жорны, вырабы з гліны і касцей сведчаць аб тым, што жыхары Лукомля займаліся земляробствам, рыбалоўствам і паляваннем.

Пры раскопках у Лукомлі ў роўнай колькасці былі знойдзены косці хатніх і дзікіх жывёл. На гарадзішчы ў сляях XI—XIII стст. знойдзены косці курыцы, цецерука, шэрых гуся і жураўля, а таксама зубра, лася, выкароднага аленья, касулі, кабана, мядзведзя, ваўка, лісіцы, барсука, куніцы, выдры, бобра, зайца. Гэта сведчыць аб тым, што насельнікі Лукомскага замка ўдала палявалі і ўжывалі ў ежу мяса дзікіх жывёл, якіх шмат было ў навакольных лясах.

У Лукомскім возеры і р. Лукомцы вадзілася шмат рыбы, што садзейнічала развіццю рыбалоўства. Пры раскопках знойдзены вудзільны, якія складаліся з двух рухомых звенняў і двух калец, і іншыя прылады рыбалоўства.

Археалагі знайшлі прадметы хатняга ўжытку — гліняныя ляпныя гаршкі, гарлачы, патэльні, гліняныя прасліцы. Былі знойдзены рэшткі старажытнага ткацтва з роўных і тонкіх лянных нітак простага палатнянага перапляцення, а таксама кавалкі ткацтва «ў ёлачку». Некаторыя былі пафарбаваныя ў чорны колер.

У Лукомлі знойдзены вырабы з касцей (часцей з рога лася). З іх рабілі грабяні, гузікі, упрыгожанні.

На гарадзішчы ў культурным слоі I ст. трапляліся каменныя тыглі для адліўкі трапецападобных і круглых уп-

раскопванняў — падвесак. А сярод знаходак XII — XIII ст. быў каменны тыгель для вытворчасці манетападобных і трапецападобных падвесак, а таксама крыжыкаў.

Пры раскопках былі знойдзены ўпрыгожванні са шкла — пацеркі, рознакаляровыя бранзалеты. А залатая ажурная падерка з Лукомля захоўваецца ў Нацыянальным музеі ў Мінску.

Шмат знаходак у Лукомлі адносіцца да розных відаў узбраення бліжняга бою — наканечнікі коп'яў і суліц, булавы, сякеры, у тым ліку шмат каменных.

Знойдзеныя пры раскопках Лукомля, курганоў рэчы, а таксама скарбы куфэчных манет. IX — X стст., адзінаццаць знаходкі дынарыяў канца X — XI стст., абломкі фаянсавага посуду іранскага паходжання сведчаць аб існаванні гандлёвых сувязей нашых продкаў з іншымі краінамі свету.

Дэкаратыўнае мастацтва ўсходніх славян IX — X стст. адлюстроўвала жывёліцкія магічныя ўяўленні.

Элементы старажытных вераванняў захаваўся ва ўзорах ювелірных вырабаў у наступныя стагоддзі, нягледзячы на распаўсюджанне хрысціянства. Азоль зразумела, чаму вырабы X — XI стст. з гарадоў блізка да ўпрыгожванняў, знойдзеных у раскопках вясковых курганоў язычніцкіх часоў. Аб гэтым сведчаць знойдзеныя пры раскопках у Лукомлі стылізаваныя фігуркі жывёл, т. зв. «канькі». На арнаменціраванай касцяной пласціне, знойдзенай у Лукомлі, былі выгравіраваны выявы жывёлаў.

Раскопкі ў Лукомлі папоўнілі калекцыю старажытных шахмат. Была знойдзена шахматная фігура ў выглядзе сядзячага чалавека са скрыжаванымі на грудзях рукамі. Сама знаходка шахмат — пацвярджэнне высокага ўзроўню культуры старажытнага насельніцтва Лукомля.

Самыя малыя памеры гарадзішча ў Лукомлі — 0,25 га. Але адносна вялікая плошча пасада 13—15 га і характар

знаходак, выяўленых пры раскопках, дазволілі Г. В. Штыхаву зрабіць выснову, што гэты старажытны населены пункт належаў да ліку тагачасных гарадоў. Горад Лукомль у XI — XIII стст. прадаўжаў заставацца цэнтрам адміністрацыйнага кіравання гістарычнай воласці.

У «Спісе рускіх гарадоў далёкіх і блізкіх», складзеных прыкладна ў 1390-я гады, Лукомль упамінаецца ў ліку літоўскіх гарадоў.

Захаваўся звесткі пра заснаванне ў Лукомлі ў канцы XIV ст. манастыра і будаўніцтва царквы. Манастыр пад назвай «Жыдическаго-Николаевского» быў раней у Луцку (Валынь). У 1393 г. тут узнік дамініканскі манастыр. Усхваляваныя манахі Жыдзічаскага манастыра перасяліліся ў Лукомль і заснавалі другі Мікалаеўскі манастыр. Царкоўны твор, які захаваўся ў рукапісе XVI ст., тлумачыць прычыны перасялення манахаў з Валыні менавіта ў Лукомль. У ім распавядаецца аб цудах Мікалая Жыдзічаскага, яўленых у Лукомлі ў 1392 г. «при князе Витовте Кесутьевиче». У 1397 г. тут пры манастыры была пабудавана царква святога Міколы «у ледника, на горке».

У канцы XVI ст. у Лукомлі існаваў кляштар.

У 1715 г. князь Лукомскі здрадзіў праваслаўю. Фанатычны, як усе рэнегаты, ён адабраў Жыдзічаска-Мікалаеўскі манастыр у праваслаўных і аддаў яго уніятам. Манастыр як каталіцкі праіснаваў да 1831 г.

Лукомскі замак быў зруйнаваны ў XVI ст. у гады Лівонскай вайны. На маляўнічым беразе р. Лукомкі захаваўся толькі гарадзішча былога старажытнага Лукомскага замка.

Н. Кіндзьева

Князі Лукомскія

Найстаражытнейшы княжацкі род на Беларусі, шэраг вядомых постацей якога аказвалі прыкметны ўплыў на дзяр-

жаўную дзейнасць Полацкай зямлі (княства, ВКЛ). Гэта дзяржаўныя дзеячы, военачальнікі, суддзі, удзельнікі соймаў. Ім належалі Лукомль, Боліна, Чашнікі, Ротна, Ротніца, Мялешкавічы, Коравічы, Чарэя, Ула, Халопенічы і іншыя населеныя пункты. Неаднаразова князі Лукомскія атрымлівалі ад князёў і каралёў прывілеі за заслугі перад Айчынай. Дакументы аб князях Лукомскіх з'яўляюцца ўслед за тым, як у 1386 г. зафіксавана Лукомскае княства. Адны гісторыкі выводзяць род князёў Лукомскіх ад полацкага князя Андрэя Альгердавіча (1325—1399), другая — ад вялікага князя Уладзіміра Кіеўскага (? — 1015), трэцяя — ад князёў полацкіх і старадубскіх. Найбольш верагодным з'яўляецца меркаванне, што князі Лукомскія вядуць свой радавод ад аселях на Полаччыне князёў Друцкіх, Адынецвічаў і інш.

Найбольш вядомыя постаці:

Марыя (? — ?), дачка князя Лукомскага і Старадубскага. Запіс аб ёй зроблены ў 1386 г. у хроніцы Быхаўца. Яна была першай жонкай вялікага князя ВКЛ Вітаўта (1350—1430). Гэтая звестка ўскосна пацвярджаецца крыжацкай хронікай Ліндэнбладта. Але гэты факт, як не пацверджаны іншымі крыніцамі, не можа лічыцца дакладным.

Марына (? — каля 1440). Прывілей сведчыць, што вялікі князь Казімір IV Ягеллончык (1427—1492) праз пасрэдніцтва ваяводы Даўгерда (1440—1443) надае «ў Лукомлі Станку Саковічу сяло Баліна і даннікаў на валоданне пасля смерці княгіні Марыны».

Васіль (? — ?), у 1463 г. у Бярэсці быў сведкам пагаднення паміж князямі Астрожскімі. Са спадчыннай справы пра маёнткі Пірошыцы і Лукомль вынікае, што князь Васіль пакінуў 4 дачкі. (Маёнткі Вялікія і Малыя Пірошыцы знаходзіліся ля в. Забор'е Новазаранскага сельсавета.) Першая, імя якой невядома, была жонкай князя Фёдара Фёдаравіча Сакалінскага-Канаплі і маці пані Фёдаравай Уладыка. Другая дачка, Багдана, была жонкай

Багдана Лукомская, жонка Яна Мікалаевіча Радзівіла

Яна Мікалаевіча Радзівіла і маці Ганны Кежгайлавай. Трэцяя — Федзя Ротніцкая (ад маёнтка Ротніца ля в. Рудніца) была жонкай нейкага князя Міхаіла. Чацвёртая дачка, імя якой невядома, была жонкай князя Івана Вяземскага. Ад іх паходзілі пані Нарбутава, Зоф'я, Уладчына, Кежгайлава. Гэтыя ўнучкі Васіля Лукомскага жылі ў 1553 г. на спадчыне ў Пірошыцах і Лукомлі. Па жаночай лініі ў XVI ст. маёнтка Пірошыцы перайшоў ва ўладанне князёў Баратынскіх.

Іван (? — студзень 1493), у 1482 г. даў разам з палякам Маціясам клятву польскаму каралю Казіміру IV Ягеллончыку забіць ці атруціць Івана III. Ён «подослал к Иоанну князя Івана Лукомского, племени Владимирова, с тем, чтобы злодейски убить или отравить его. Лукомский клялся исполнить сие адское поручение, привез с собою в Москву яд, составленный в Варшаве, и будучи милостиво обласкан государем, всту-